

10 Blik van buiten op Nederlanders: de visie van de passant

Sjoerd Kooiker en Peteke Feijten

Samenvatting

In dit hoofdstuk kijken we wat passanten over Nederland en Nederlanders te zeggen hebben. Ten eerste baseren we ons op de rijke literatuur over dit onderwerp vanaf de zestiende eeuw. Ten tweede hebben we ons eigen kwalitatieve onderzoek: groepsgesprekken met expats uit westerse landen die hier tijdelijk wonen en/of werken. Het zijn tijdelijke bewoners van ons land die (meestal) niet van plan zijn hier een volledig nieuw bestaan op te bouwen of voorgoed te blijven, maar zij zijn ook geen toeristen. We verwachten dat zij een scherpe blik hebben op de Nederlandse zeden en gewoonten omdat zij hun indrukken kunnen contrasteren met de gewoonten in hun land van herkomst en wellicht ook andere landen waar ze gewerkt hebben. Enerzijds bekijken we de buitenlandse blik op Nederland dus vanuit een tijdsperspectief (door de eeuwen heen) en anderzijds vanuit een herkomstperspectief (vanuit verschillende landen/culturen).

Aan het slot van dit hoofdstuk ontwaren we een aantal 'rode draden' in de wijze waarop vreemdelingen tegen ons land en onze cultuur aankijken. Uit ons onderzochte materiaal rijst het beeld op van een Nederlander die bij buitenlandse passanten opvalt door een directe manier van communiceren, een pragmatische instelling en een eveneens pragmatische tolerantie – die echter niet voor iedereen geldt. Daarnaast kenmerken Nederlanders zich volgens passanten door hun egalitaire gezagsverhoudingen, beperkte ambities, een hang naar vrijheid en begaanheid met minderbedeelden. Een beeld dat Nederlanders gedeeltelijk (graag) zullen herkennen en gedeeltelijk (liever) niet.

10.1 Inleiding: wat hebben passanten ons te zeggen?

In dit Sociaal en Cultureel Rapport beantwoorden we vragen als: Wie zijn wij als Nederlanders? Wat verbindt ons? Om een goed antwoord op deze vragen te krijgen is het raadzaam om ze niet alleen in eigen Nederlandse kring te stellen. Onze eigenliefde dan wel onze zelfhaat vertroebelen mogelijkerwijs onze blik. Het is plausibel dat de 'vreemdeling', die we tegenwoordig misschien liever passant noemen, ons een spiegel kan voorhouden die een interessante aanvulling biedt op de Nederlandse 'selfie' zoals die elders in dit rapport aan de orde komt. Klassieke sociologische denkers als Simmel en Schütz hebben zich met de positie en de mening c.q. het oordeel van de vreemdeling beziggehouden en hun inzichten sterken ons in de gedachte dat hun blik een meerwaarde heeft.

De socioloog Georg Simmel wijst in zijn essay over de vreemdeling (Simmel 1908) op de bijzondere positie die deze ten opzichte van de inheemse 'groep' inneemt. De vreemdeling is iemand die 'heute kommt und morgen bleibt' en dus wel ten dele verbonden is met de lokale gemeenschap, maar daar ook deels los van staat. Hij onderscheidt zich daarin van de

reiziger (of toerist), die 'heute kommt und morgen geht' en dus geen relatie met de ontvangende samenleving opbouwt. Het oordeel van de vreemdeling is volgens Simmel objectiever en ook belangeloziger dan dat van de lokale ingezetenen en Simmel wijst erop dat de middeleeuwse Italiaanse steden hun rechters uit andere steden haalden omdat zij objectiever konden oordelen. Ook vertrouwen mensen aan de vreemdeling intieme zaken toe (biecht) die men aan de lokalen niet toevertrouwt.

De filosoof/socioloog Alfred Schütz heeft zich in de jaren veertig eveneens beziggehouden met de relatie die de vreemdeling krijgt met de cultuur waar hij zich vestigt (Schütz 1944). Als Oostenrijks-joodse immigrant in de VS was hij goed op de hoogte van de cultuurshock die de immigranten uit Europa in de jaren dertig in de VS ervoeren (Wagner 1984: 9). Kort samengevat komt zijn visie erop neer dat de vreemdeling het referentiekader van de samenleving waar hij te gast is niet deelt maar waarneemt vanuit het eigen referentiekader. Volgens Schütz veroorzaakt dat altijd stress omdat de vreemdeling immers niet kan terugvallen op de veilige haven van bekende routines die voor iedere autochtone inwoner vanzelfsprekend zijn. Hij kan kritisch zijn over de gewoontes van de cultuur van het gastland omdat hij de 'idols of the tribe' (Schütz 1944: 506) niet hoeft te aanbidden en de inconsequenties van dat referentiekader gemakkelijk ziet. De diepere oorzaak van de objectiviteit waarmee de vreemdeling oordeelt, ziet Schütz in de ervaring van de vreemdeling dat door te migreren je hele bestaande manier van kijken op losse schroeven komt te staan. Het eigen 'vanzelfsprekende' en 'vaststaande' biedt ineens geen vaste grond meer maar is juist heel relatief geworden in dat andere land. Daarbij komt dat het eigen, van huis meegenomen, referentiekader langzaam ook gaat schuiven omdat de migrant steeds meer deelnemer wordt van de ontvangende samenleving.¹

In dit hoofdstuk kijken we wat passanten over Nederland en Nederlanders te zeggen hebben. Deels baseren we ons op de rijke literatuur over dit onderwerp, deels op eigen kwalitatief onderzoek. Het eigen onderzoek is de neerslag van vier groepsgesprekken met 26 expats uit westerse landen die hier tijdelijk wonen en/of werken. Ook als ze niet door een bedrijf zijn uitgezonden maar met een Nederlandse partner zijn meegekomen scharen we ze onder de noemer 'expats', evenals studenten en degenen die na hun studie hier zijn gebleven voor een baan. Hun sociaal-economische positie past goed bij de vreemdeling zoals deze door Simmel en Schütz beschreven is. Het zijn tijdelijke bewoners van ons land die (meestal) niet van plan zijn hier een volledig nieuw bestaan op te bouwen of voorgoed te blijven, maar zij zijn ook geen toeristen. Ze zijn vaak hoogopgeleid en zich talig uitdrukken lukt hen goed. Met hun meestal gunstige sociaal-economische positie onderscheiden ze zich van veel andere arbeidsmigranten. Het leven in Nederland is voor hen relatief gemakkelijk. Hun verblijfsperspectief is zodanig lang dat verwacht mag worden dat ze grondiger kennismaken met Nederland dan toeristen. Daarbij komt dat zij in tegenstelling tot toeristen ook participeren in de samenleving. Zij werken veelal samen met Nederlandse collega's en sluiten ook wel vriendschappen of gaan relaties aan met Nederlanders.

We verwachten dat zij een scherpe blik hebben op de Nederlandse identiteit omdat zij hun indrukken kunnen contrasteren met de gangbare gewoontes in hun land van herkomst en wellicht ook andere landen waar ze gewerkt hebben. We hebben daarbij wel gezocht naar

een zekere nabijheid met de Nederlandse cultuur. Door expats te spreken uit westerse culturen hopen we niet alleen een indruk te krijgen van de grote maar ook van de fijne verschillen in identiteit. Voordat we echter de expats aan het woord laten willen we eerst nagaan hoe door de eeuwen heen over Nederlanders en Nederland gesproken is. Met de bedoeling om uiteindelijk aan het slot van dit hoofdstuk een aantal ‘rode draden’ te ontwaren in de wijze waarop vreemdelingen tegen ons land en onze cultuur aankijken. Enerzijds bekijken we de buitenlandse blik op Nederland dus vanuit een tijdsperspectief (door de eeuwen heen) en anderzijds vanuit een herkomstperspectief (vanuit verschillende landen/culturen).

10.2 Literatuur: passanten over Nederlanders door de eeuwen heen

10.2.1 Zestiende en zeventiende eeuw

In de loop der eeuwen hebben steeds weer tijdelijke migranten en reizigers Nederland aangedaan. Dat waren bijvoorbeeld denkers/schrijvers als Descartes (in Nederland van 1628-1649), John Locke (in Nederland van 1683-1688) en Voltaire (bezoekt Nederland meerdere keren tussen 1713 en 1743), die in eigen land niet vrij konden publiceren en dat in de jonge republiek der Nederlanden wel konden doen (Eskes 2000). Ons land kende al vroeg uitgeverijen en goede drukkers (Rasterhoff 2016). Deze waren deels afkomstig uit Antwerpen, dat na de afsluiting van de Schelde in 1585 veel bewoners naar de Nederlandse republiek zag verhuizen.

Daarnaast was ons land in de zeventiende eeuw en ook daarna vaak een geliefde bestemming voor met name jonge mannelijke reizigers uit gegoede kringen in Engeland, Frankrijk en Duitsland (Van Strien 1998). Het was gebruikelijk om van zo’n reis, die immers een hele gebeurtenis was, een verslag te maken en zij kozen hiervoor een vaststaand stramien bestaande uit beschrijvingen van het land en de steden, gelardeerd met statistische informatie (van de steden bijvoorbeeld het aantal inwoners, economische activiteiten en de belangrijkste gebouwen, zie ook Kooij 2004). Ook feiten over de geschiedenis en de staatsinrichting en het ‘karakter’ van de inwoners maakten deel uit van dit stramien. Verhalen over de eigen belevenissen tijdens de reis deden er veel minder toe (Van Strien 1998: 80). Begin twintigste eeuw werd een telling gemaakt van reisverslagen waar tijdens de reis de stad Amsterdam was aangedaan. Het zou gaan om 303 verslagen van reizen tussen 1648 en 1850, waarvan 105 geschreven door Duitsers, 78 door Britten en 61 door Fransen (Kooij 2004: 44).

Met onze huidige ogen misschien niet gemakkelijk voor te stellen, maar de auteurs van die dagen hadden er geen enkele moeite mee om voor hun verslag ruimhartig en zonder bronvermelding uit bestaande bronnen over te schrijven. Niet alleen werd feitelijke informatie overgenomen, ook waarnemingen en anekdotes uit bronnen van anderen werden als eigen verhalen gepresenteerd (Van Strien-Chardonneau 1993). Het is plausibel dat de oudere bronnen de toon zetten in de wijze waarop tegen Holland en de Hollanders werd aangekeken. Het is daarom de moeite waard om enkele van deze publicaties nader te bekijken. Zo geldt het boek van Lodovico Guicciardini (1521-1589) met de naam *Descrittione*

di tutti i Paesi Bassi, dat verscheen in 1567, als de eerste publicatie in het genre (Forrer 2002). Er verschenen vertalingen in het Frans, Duits, Nederlands, Latijn en Engels. Het boek bevat naast de beschrijving van de steden en streken in de Nederlanden (incl. de Zuidelijke Nederlanden), ook opmerkingen over de bewoners, de volksaard, de geschiedenis, de economie en de taal.²

Het boek is geschreven door een Italiaan die het erg naar zijn zin had in de stad waar hij woonde, Antwerpen, en is positief van toon. Over de volksaard, zeden en gebruiken schrijft hij:³ ‘De inwoners van de Nederlanden zijn doorgaans knap, goedgebouwd en goed geproportioneerd. Zowel mannen als vrouwen hebben vooral mooie benen. Welgeschapen zijn zij allemaal’ (Guicciardini 1987: 95). Verder schrijft hij onder andere dat de Nederlanders bedreven zeevaarders zijn, dat er in Nederland altijd veel intellectuelen hebben gewoond, dat bijna iedereen kan lezen en schrijven en dat de kennis van de levende talen werkelijk bewonderenswaardig is. Er zijn veel beroemde schrijvers uit deze gewesten. Het zijn kooplieden maar zij zijn ook vaardig in allerlei soorten handwerk. De lofprijzingen lijken geen einde te kennen: ‘De Nederlanders zijn werkzaam, vlijtig, vindingrijk en vlug van begrip. Nieuwe technische vaardigheden leren zij snel aan.’ Ook stelt Guicciardini dat ‘de kennis die de Nederlanders van levende talen hebben werkelijk bewonderenswaardig is. De mensen die nooit in het buitenland zijn geweest en desondanks vreemde talen spreken zijn niet te tellen’ en ‘op het gebied van muziek zijn de Nederlanders ware meesters [...]. Deze gave is hun zo aangeboren dat mannen en vrouwen hier spontaan in de maat, sierlijk en melodius zingen.’⁴

Maar soms slaat de toon enigszins om: ‘Van nature zijn Nederlanders koud en bezadigd’ en ‘op het gebied van de zinnelijke liefde zijn zij koel, vermijden zij alle excessen’. Ook zouden zij een afschuw hebben van overspel. Verder zijn zij ‘In de omgang beschaafd, vriendelijk, open en bereidwillig en vooral zeer geestig, al neigt deze geestigheid naar het platvloerse [...]. Ook zijn zij trots en praten veel; zij houden te weinig rekening met de belangen van anderen.’ En ook: ‘Doorgaans zijn zij niet al te ambitieus. Als hun levensdoel bereikt is en zij hun schaapjes op het droge hebben [...] gaan zij een rustig renteniersleventje leiden.’ Dan komt aan de orde dat Nederlanders gierig zijn, hebberig eigenlijk en hun naaste eigenlijk niet beminnen maar ook niet haatdragend zijn. Vrouwen genieten veel vrijheden volgens Guicciardini: zij mogen met iedereen vrijelijk omgaan en ook wel zonder noemenswaardige begeleiding reizen. Hun houding en taal is ongedwongen. Sober zijn zij en zeer ijverig. Zij houden zich niet alleen met het huishouden bezig maar ook met het koopmanschap en doen dat heel handig en vlijtig. Wel vindt de auteur dat de vrouwen in de Nederlanden te bezig zijn en soms lastig en eigengereid. Wat de eetgewoonten betreft, is de dagelijkse kost eenvoudig en sober. Maar ‘af en toe ter gelegenheid van bepaalde feestelijkheden [...] gaan de Nederlanders over de schreef. Dan geven zij grote banketten, nodigen verwanten en vrienden uit en maken goede sier, want zij hebben een aangeboren hang tot vermaak en feestvreugde’ (Guicciardini 1987: 97). Bij geboorte, doop, bruiloft en begrafenis geven zij veel geld uit en bij openbare feesten waarbij de gehele gemeenschap betrokken is, ziet men ‘hun zucht naar pracht en praal tot uitdrukking komen’. Hij is ook heel lovend over de fraaie kleding, de properheid van de huizen en de grielijke huisraad. Minpuntje is vol-

gens Guicciardini dat het merendeel van de Nederlanders te veel drinkt. Dat tast hun gezondheid aan en verkort hun leven. Gelukkig beginnen bijna alle mannen van stand de laatste tijd tot inkeer te komen. Om feesten en kermessen bij te wonen zijn zij bereid om ver te reizen, voegt Guicciardini hieraan toe en concludeert dat deze karaktertrekken nog precies zo zijn als beschreven door Julius Caesar en beïnvloed door het klimaat. Daarom begrijpt hij wel dat je met dat vochtige en beklemmende weer de wijn als probaat middel nodig hebt om sombere, ongezonde gedachten te verdrijven. Het boek van Guicciardini zou bijna een eeuw lang steeds opnieuw uitgegeven worden in steeds andere edities (Forrer 2002).

Een ander veel geraadpleegd en gekopieerd vroeg werk is *A brief character* uit 1623 van de Engelsman Owen Felltham, dat als ondertitel meekreeg 'A brief description of the country, customs, religions, manners and dispositions of the people' (Van Strien 1998). In dit werk worden negatieve en positieve eigenschappen en gewoonten tegenover elkaar geplaatst.⁵ Naast de (positieve) zaken die we al kennen: woonhuizen die schoon zijn, tomeloze ijver en soberheid, komt een hele catalogus aan negatieve trekken van de Nederlandse samenleving en haar bewoners aan bod: de religieuze tolerantie die eigenlijk voor onverschilligheid staat en die in chaos ontaardt, en het lage beschavingsniveau. Nederlanders zijn volslagen egoïsten die langs elkaar heen leven, die alleen om geld en vrijheid geven en elkaar om het minste of geringste te lijf gaan (Van Strien 1998: 86). Felltham verwijt de Nederlanders wreedheid en dat is volgens Van Strien terug te voeren op de gruwelijke foltering en moord van Engelse kooplieden op Ambon in 1623 (idem: 86), die nog eeuwenlang het negatieve beeld over de Hollanders zou voeden. De twee rivaliserende zeevarende koloniale mogendheden vochten met een zekere regelmaat conflicten uit, die het beeld van de Engelsen over Nederland negatief beïnvloedden.

Een derde vroege bron die zeker het vermelden waard is, is de reisgids *Les Delices de la Hollande*, geschreven door Jean Nicolas Parival (1605-1669), een Fransman die ruim veertig jaar in Leiden woonde. Van zijn invloedrijke reisgids verschenen tussen 1651 en 1728 maar liefst veertien edities en meerdere vertalingen (Van Strien-Chardonneau 2006). Deze reisgids bevatte ook een beschrijving van de zeden en gewoonten van de inwoners. Het is een beschrijving die lijkt op die van Guicciardini in de positieve grondtoon van de tekst. Parival memoreert dat de Hollanders vroeger als grof en dom werden gezien door hun burens [buurvölker] maar nu niet meer. Nu zijn zij even subtiel en begripvol als andere Europese volken, schijft Parival.⁶ Handeldrijven over de hele wereld en de vele migranten in hun midden zijn daar debet aan.

Illustratieve passages uit deze zedenschets zijn de volgende:⁷

Ze houden van hun vrijheden, ook nieuwe bewoners gaan daarin mee. Aan het drijven van handel geven de Hollanders zich graag over en hun verlangen om dingen te verwerven is hen met de paplepel ingegoten. In naam van de vrijheid ondernemen zij alles: vlijtig en ijverig als ze zijn. Hollanders blijven bij hun voornemens en rusten meestal niet voordat deze bereikt zijn.

De mannen zijn groot en goed gebouwd en capabel in alles wat zij ondernemen.

De getrouwde vrouwen en dienstbodes zijn heel eerlijk en kuis en houden hun huizen heel

goed schoon. De vrouwen genieten dezelfde mate van vrijheid als hun echtgenoten en het is onvergefelijk om hen te slaan. Meesters en bedienden hebben evenveel privileges en de meesters mogen de bedienden niet slaan. Niemand mag geslagen worden. Er zijn geen slaven in Holland en iedereen in deze toestand is vrij zodra hij het land betreedt.

Uit Holland zijn veel geleerden afkomstig, net zoveel als uit andere delen van Europa. Anderen worden schilders en gaan naar Italië en worden daar meesters. Goede schilderijen vind je hier veel en wel iedere handelaar heeft zijn huis hiermee opgesmukt. De huisraad van de welgestelden is rijk en voorzien van goud en zilver, houtsnijwerk [...] prachtige schilderijen, bijzondere kasten gevuld met porcelein.

Hun eetgewoonten zijn eenvoudig en slechts de zeer rijken eten volgens de Franse mode. Net als andere bewoners van noordelijke landen houden zij erg van feesten en drinken met hun vrienden.

Hollanders hebben een hekel aan ruzies en duellieren, evenzo hebben zij een hekel aan verraderlijke acties, godslastering en vloeken. Ze zijn niet gruwelijk maar juist meer geneigd tot medeleven dan hun burens⁸ en zien niet graag dat iemand kwaad gedaan wordt in hun aanwezigheid. Ze zijn erg geduldig en niet zo haastig als in andere landen. Hun kinderen geven zij teveel toe en dat moeten ze bekopen met rebellie van de kinderen tegen hun ouders.

Omdat ik lang onder hen heb gewoond weet ik dat zij niet snel geloof hechten aan vreemde praatjes. Ze haten misleiding en worden zelden een tweede keer bedrogen. Zij houden van vertrouwelijkheid en vinden het fijn als hoger geplaatsten niet weigeren om met hen te eten en te drinken. Hooghartige mensen verachten zij. Om hen te behagen moet je je aanpassen aan hun humor. Ze zijn vrij in de omgang en lijken open van aard maar eigenlijk zijn zij altijd op hun hoede. De afstammelingen van vreemdelingen behouden een tijd lang hun eigenheid en het duurt een tijd voordat zij goede Hollanders zijn.

Enige tijd later verscheen *Observations upon the United Provinces of the Netherlands* (1673), geschreven door Sir William Temple (1628-1699) die van 1668-1671 en van 1674-1679 ambassadeur was van de koning van Engeland bij de jonge Republiek. Dit werk is in tegenstelling tot het eerdergenoemde *A Brief Character* juist een lofprijzing op de Nederlandse republiek. In het hoofdstuk over 'de bevolking en haar geaardheid'⁹ schrijft Temple over de Nederlandse samenleving, waarin zes sociale klassen te vinden zijn: boeren, schippers, kooplieden, renteniers, edellieden en officieren (Roorda 1978: 112). Volgens Temple zijn er grote verschillen in gedrag en mentaliteit tussen de boeren, die eenvoudig, eerlijk en tevreden lijken, het ruwere schippersvolk en de edellieden, die zich op de Franse levenswijze oriënteren. Niettemin zijn er ook gewoonten die 'door al deze klassen van mensen schijnen heen te lopen, zoals grote soberheid en orde in hun uitgaven' (Roorda 1978: 115). Voor Temple is dat ook de bron van de Hollandse welvaart: men geeft minder uit dan men heeft en men is in staat om de buitengewoon hoge belastingen ook daadwerkelijk op te brengen.¹⁰ Lovend schrijft Temple: 'Vandaar de schoonheid en sterkte van hun steden, het geriefelijke reizen, [...] de aangename wandelwegen en grachten, [...] waaraan iedereen met dezelfde bereidwilligheid bijdraagt' (Roorda 1978: 116). Temple roemt ook *liefdadigheid* als nationale eigenschap. Deze is doorgaans niet opgewekt door 'de gewone voorwerpen van

medelijden' (idem: 117) maar heeft meer te maken met landelijke regelingen waarmee voor de behoeftigen bewonderenswaardige voorzieningen worden getroffen zoals gasthuizen (bv. voor bejaarde zeelieden). Over de Hollandse geestesgesteldheid observeert Temple: 'In het algemeen schijnen alle lusten en hartstochten hier kalmer en koeler te verlopen dan in andere landen waar ik heb verkeerd, met uitzondering misschien van de schraapzucht' (idem: 117 en 118). Maar die wordt slechts gevoed door ijver en spaarzaamheid, vergoelijkt Temple. Voor de liefde pakt dat minder goed uit, want daar praten de jonge mannen wel over maar meer als iets waar zij over gehoord hebben dan dat zij dat ook daadwerkelijk hebben gevoeld. Ze spelen de rol van minnaar maar zijn niet verliefd in hun hart, wat de vrouwen ook niet uitmaakt. Naar de redenen hiervoor blijft het gissen. Niet onderworpen willen zijn aan een maîtresse wordt genoemd maar wellicht maakt ook de 'dompigheid' van de lucht (dulness of air) de Hollanders minder gevoelig voor verfijnde hartstochten of zijn zij met hun hoofd bij hun 'zaken', waar hier immers ieders oogmerk ligt. Die 'dompigheid' kan volgens Temple ook de oorzaak zijn dat Hollanders zich zo volhardend wijden aan studie en arbeid. Zij hebben daardoor het geduld om lange en avontuurlijke reizen te maken naar Indië om daar rijkdom na te jagen. Het geduld ook om hun spaarzaamheid levenslang vol te houden. In betere luchten leven de mensen ook langer dan in Holland. Hij besluit zijn uitweiding met:

*Holland is een land waar de grond beter is dan de lucht en men meer naar winst vraagt dan naar eer, waar meer verstand is dan scherpzinnigheid, meer goedhartigheid dan opgewektheid en meer rijkdom dan plezier. Waar men liever zou willen reizen dan wonen, meer op te merken zal vinden dan te begeren en men meer mensen aantreft die men achting toedraagt dan mensen die men bemint.*¹¹ (Roorda 1978: 125)

10.2.2 Achttiende eeuw

Over Britse en Franse reizigers een eeuw later (1750-1795) schrijft Van Strien (2001) dat het volkskarakter ook in deze verslagen werd toegeschreven aan het klimaat en dat Hollanders werden gezien als koel en zonder waarneembare emoties (Van Strien 2001: 260). Het vochtige weer dwong tot voortdurend poetsen en de hoge accijnzen tot voortdurend ploeteren (idem: 262). Aan tafel was soberheid troef (idem: 263): het volk eet vooral groenten, vis en zuivelproducten. Veel indrukken over de volksaard komen overeen met de beschrijvingen die we al genoemd hebben (koel, ijverig, netjes, sober). Daarnaast observeren de reizigers ook duur ingerichte huizen, fraaie koetsten en jachten en uitbundige feesten ('s zomers had je de ene kermis na de andere). Langs de Vecht werden tienduizenden guldens besteed aan het onderhoud van tuinen. Al met al is het beeld van Nederland gevarieerder dan het op het eerste gezicht lijkt. Uitspattingen, luxe en soberheid bestonden naast elkaar. Een boek als Simon Schama's *Overloed en Onbehagen* (1988) gaat hier nader op in.¹² De echtgenote van Van Strien geeft in een overzichtsartikel een aantal observaties weer van Franse reizigers die in de achttiende eeuw ons land bezochten (Van Strien-Chardonneau 1993). Vele daarvan zijn ons langzamerhand vertrouwd: de Hollandse zuinigheid, de koelheid en de nuchterheid als het om het liefdesleven gaat. De Hollander van de betere kringen heeft een huiselijk en deugdzaam gezinsleven met een echtgenote die in

huis de scepter zwaait en zorgt dat het huishouden op rolletjes loopt en alles proper is. De partnerkeuze lijkt meer op individuele keuzen en wederzijdse genegenheid gebaseerd dan zij van hun eigen land kennen. Franse bezoekers waarderen dat maar missen tegelijkertijd mogelijkheden om uit te gaan. Als die er al zijn ontberen ze praal en luister. Vergelijkbaar gezelschap met sociaal aanzien zoekt men tevergeefs. Men ziet dat de rijkdom in dit land niet zit in de prachtige paleizen van enkele bevoorrechte individuen maar in de goedgebouwde huizen van een veel grotere sociale klasse. 'De Hollanders zijn ongetwijfeld fatsoenlijk en ijverig maar wel doodsaai', zo vat zij de observaties van de Franse reizigers samen.

Bekende denkers als Voltaire, Montesquieu en Diderot bezochten ons land in de achttiende eeuw. Montesquieu was hier drie weken in 1729 maar had het niet naar zijn zin: het stoorde hem dat je voor alles moest betalen in dit land met hebzuchtige bewoners, waar de rijke patriciërs van Amsterdam in zijn ogen veel te mooie huizen bouwden (Holierhoek 2007). Voltaire kwam voor het eerst in 1713 en keerde tot en met 1743 regelmatig terug naar Holland, waar hij het liefst in Den Haag verbleef. Aanvankelijk zeer lovend (met name over de vrijheid en tolerantie), veranderde hij in 1743 na een aanvaring met zijn uitgever van mening. Als groot verschil met Frankrijk viel hem op hoe informeel men in Nederland omging met gezagsdragers: 'Men vormt hier geen haag om een hooggeplaatste te laten passeren.' Ook schrijft hij hoe weinig de Hollanders zich gelegen lieten liggen aan filosofische vraagstukken en hoe de handel en het zakelijke bij hen de hoogste prioriteit hadden (Guwy 1995: 22-23).¹³

De filosoof Diderot verbleef in 1773-1774 ruim acht maanden in Nederland en lijkt zo meer op een expat dan op een toerist. Hij schreef een boek over Nederland met daarin een hoofdstuk over de inwoners van het land en hun zeden en gewoonten (Diderot 1994). Zelf waargenomen of niet,¹⁴ hij schrijft over de inwoners van de Verenigde Nederlanden dat ze allemaal goed gebouwd zijn, lang en fors en: 'ze hebben een bleke gelaatskleur, blonde haren, blauwe ogen, zien er gezond uit en zijn knap om te zien, althans tot de puberteit [...]. Mooie tanden ziet men zelden, dat komt door het klimaat, de voeding of door het vele roken' (Diderot 1994: 74). Wat volgt is een opsomming van kenmerken die we al eerder zagen: bescheiden gekleed en sober levend; spaarzaam, solidair, ijverig, doortastend en geduldig in hun werk, schrander, diplomatiek en koppig, eerlijk, ruw en streng. Hollanders hielden in zijn observatie angstvallig vast aan hun voorrechten en vrijheden. Andere observaties in zijn verslag: rijke vrouwen halen hun neus niet op voor huishoudelijk werk, bij hen thuis zijn zij moeder overste. De Franse beleefdheid is hun vreemd maar niet zelden kom je een bepaalde vorm van hoffelijkheid tegen. Zwierigheid, elegantie en verhevenheid zijn de Hollanders ten ene male vreemd. Er wordt veel getrouwd en er zijn weinig slechte huwelijken. Het financiële belang, de werklust, het winstbejag, de toewijding voor de zaken en de liefde voor de handel doven de hartstocht. Geboorte, doop en huwelijk zijn aanleiding voor feest in huiselijke kring. Hoewel Hollanders doorgaans spaarzaam zijn, ontzeggen zij zich de geneugten van het leven niet. Zij houden van lekker eten. De slagerijen zien er smakelijk uit, de properheid nodigt uit. De buitenhuizen van particulieren zijn ware paleizen en men

is bezeten van mooi linnengoed. Cafés zijn eenvoudig: geen tapkast, geen marmeren tafels, geen spiegels en geen luchters.¹⁵

Het ligt voor de hand dat het beeld dat de reizigers zich van ons land vormden en de toon waarop zij schreven, beïnvloed is door hun land van herkomst en de politieke situatie aldaar, zoals Van Strien ook aangeeft (Van Strien 2001: 268). De Fransen zagen in ons land een voorbeeld van een welvarende republiek met verschillende mooie steden maar zonder sterk centraal gezag, gebouwd op de arbeid van zuinige, hardwerkende burgers en kooplieden. Dat zetten ze af tegen hun eigen centralistisch bestuurde koninkrijk met een verkwisende hofhouding. Een veel positiever uitgangspunt dan dat van de Engelsen, die zich volgens van Strien superieur voelden aan de Hollanders omdat zij de staatsburgers waren van de machtigste natie van de wereld (idem: 268). Daarbij waren Nederland en Engeland eeuwenlang elkaars concurrenten als koloniale zeevarende machten met een reeks van onderlinge oorlogen als gevolg.

Over Franse en Engelse reizigers is veel bekend. De bekendste geschriften zijn in het Nederlands vertaald. Maar wat zeggen bijvoorbeeld de Duitse reizigers uit de achttiende eeuw over Nederland en over onze volksaard? In het Nederlands is daar weinig over geschreven. In haar Duitstalige proefschrift uit 1967 over het beeld dat de Duitse reizigers tussen 1400 en 1800 zich van ons vormden, geeft Julia Bientjes, lerares Duits aan het Stedelijk Gymnasium Haarlem, onze volksaard in een overzichtelijk aantal korte beschrijvingen (hier samengevat) weer. Qua uiterlijk benoemt zij Nederlanders als mooie grote (maar ook wel onelegant genoemde) mensen; ook de vrouwen zijn groot en sterk gebouwd. Er wordt een relatie gelegd tussen het zware lichaam van de Hollanders en de zware geest. 'Hier ist der Geist in der Masse gebunden und mit ihr verkörpert', citeert Bientjes een reiziger uit 1790. Binnen gezinnen is de vrouw de baas in huis, de huwelijken zijn gelukkig. De kinderen worden te veel verwend en de tucht ontbreekt. De reizigers reppen van gewinzucht: Hollanders willen overal aan verdienen. Ook voor elke dienst aan buitenlandse reizigers wordt een vergoeding gevraagd. En verder beschrijven zij Hollanders als vlijtig en spaarzaam, maar gold Hollander zijn ook als synoniem van 'onbeleefd'. De hier genoemde karaktertrekken werden volgens Bientjes in de gehele door haar onderzochte periode (1400-1800) genoemd (Bientjes 1967: 228). Vanaf eind achttiende eeuw verandert het Duitse beeld over Hollanders volgens Bientjes en maakt de dadendrang in de beschrijvingen plaats voor een veel negatiever ingestoken karakterisering met de termen 'traagheid' en 'flegma'. Ook over de Nederlandse taal wordt vanaf dan heel negatief geschreven (zie Van Ackeren (1992) die Kossman (1901) citeert).

In hoeverre er sprake is van een duidelijk aanwijsbare overgang van een positief naar een negatief beeld over Nederland en de Nederlandse cultuur is onderwerp van debat.¹⁶ In een recenter proefschrift over het beeld dat de Duitse reizigers zich tussen 1648 en 1795 van Nederland vormden, plaatst Chales de Beaulieu de positieve en negatieve oordelen naast elkaar en probeert daarvan de belangrijkste kenmerken te benoemen. Waar reizigers gedurende de hele periode over schrijven is over de Nederlandse 'Saubereit', wat gezien wordt als het meest kenmerkende voor Nederland en meestal in positieve zin (Chales de Beaulieu 2000: 229). Vrijheid komt ook aan de orde in zowel burgerlijke als religieuze zin, waarbij de

burgerlijke vrijheid meestal als een positief kenmerk van Nederland gezien werd. De religieuze vrijheid kreeg echter meer aandacht in de reisverslagen en werd eigenlijk meer als ‘gedogen’ gezien dan als echte vrijheid of tolerantie. Oorzaak daarvan was de beperkte vrijheid van de rooms-katholieken in ons land, die in de beleving van deze reizigers veel meer werd ingeperkt dan die van de Joden. Dat Joden hun geloof vrij konden uitoefenen en katholieken niet, viel bij de Duitse reizigers niet in goede aarde en werd door hen negatief beoordeeld. Weer wel positief was men over de respectvolle omgang tussen boven- en ondergeschikten in Nederland. Dat geldt ook voor de ‘Wohltätigkeit’ (het liefdadigheids-werk) dat men hier zag. Voor sommige reizigers hadden Nederlanders een reputatie van wreedheid (Grausamkeit) en dan werd verwezen naar de moord op de gebroeders De Witt in 1672 (Chales de Beaulieu 2000: 211). Eerder al hadden de Engelsen verwezen naar de massacre van Ambon (Van Strien 1998: 86). Verder noemt Chales de Beaulieu als karakter-eigenschappen van Hollanders veel van wat we ook al bij Bientjes hebben gezien en concludeert daarbij dat een eenduidig oordeel over deze eigenschappen eigenlijk niet bestond. Tegenover elk positief oordeel over zo’n karaktertrek stond ook een negatieve pendant en omgekeerd (Chales de Beaulieu 2000: 236).

Bij de Duitse dichters en denkers uit de late achttiende eeuw die Ernest Zahn aan het woord laat, is de toon vrij negatief (Zahn 1989: 88 e.v.). Hij citeert Immanuel Kant, die in zijn verhandeling over ‘das Gefühl des Schönen und Erhabenen’ (1764) beschrijft hoe er door verschillende nationaliteiten tegen het mooie en het verhevene aangekeken wordt. De Nederlander heeft daar niet zoveel mee, aldus Kant: ‘De Nederlander heeft een ordelijke en vlijtige inborst en doordat hij enkel en alleen op het nuttige bedacht is, heeft hij weinig gevoel voor zaken die voor fijnbesnaarder geesten mooi of verheven zijn’ (Zahn 1989: 89). Johann Gottfried (von) Herder noemde Nederlanders in 1769 ‘een decadent handelsvolk’ (idem: 89).

10.2.3 Negentiende eeuw

In de volgende eeuw schreef de Duitser Wienbarg over het Holland van 1831 dat Nederlanders een volk zijn met een sterk moreel, anders hadden de Nederlanders de strijd tegen de Spanjaarden en het water niet kunnen winnen. Maar hij vindt deze kracht ruw en egoïstisch, gespeend van tederheid en grootmoedigheid (Zahn 1989: 94). De verwijzing naar de strijd tegen het water voor het duiden van de Nederlandse volksaard is ook te vinden in het uitgebreide reisverslag *Nederland en zijn bewoners*, dat Edmondo de Amicis in 1873 schreef. Daarin staat:

Bij weinig volken heeft de natuur van het land dat ze bewonen een dieper indruk achtergelaten dan bij de Nederlanders. De Nederlandse geest is in volmaakte overeenstemming met het karakter van het land [...] die roemvolle strijd en de bewustheid alles aan zich zelf verschuldigd te zijn, moest het volk vervuld hebben met een levendig gevoel van eigen waarde en een onbedwingbare zin voor vrijheid en onafhankelijkheid. (De Amicis 1985: 16)

De Amicis stelt dat de voortdurende worsteling en opoffering leidden tot een ‘praktisch en spaarzaam volk’ met gezond verstand, uitblinkend in ‘nuttige kunsten, matig in zijn genie-

tingen, eenvoudig zelfs in zijn grootheid' (De Amicis 1985: 17). Een volk dat doorzet met volharding en onverstoorbare oplettendheid, meer wijs dan heldhaftig, meer behoudend dan scheppend (idem: 17). De negentiende eeuw geldt in de vaderlandse geschiedenis als een periode van relatieve stilstand. Zahn noemt specifiek het tijdvak tussen 1815 en 1870 (Zahn 1989: 112). Nederland liep in veel opzichten (bv. de industrialisering) achter op onze buurlanden. Ook in de nieuwe cultuurwetenschappen speelde Nederland volgens Zahn nauwelijks een rol. Onder de grondleggers van de maatschappijwetenschappen bevinden zich geen Nederlanders (Zahn 189: 113). Misschien is daarom ook niet vreemd dat in de negentiende eeuw vooral de rust en de kalmte van het leven in Nederland geroemd worden; de 'stille tevredenheid' (Fuchs en Simons 1977: 69). Er heerste bij Nederlanders immers de geest van Jan Salie, zoals de dichter Potgieter het in 1841 noemde. 'De ondernemingsgeest was weggesijpeld, de handelsnatie ingedut', zo vat Maartje Janse die tijdgeest in haar boek over Jan Salie samen (Janse 2002:22).

10.2.4 Twintigste eeuw

Zo'n zestig jaar later stond Nederland er veel beter voor. Vanaf ongeveer 1880 nam de industrialisering ook hier een grote vlucht. De techniek veranderde Nederland in korte tijd, in deze tweede Gouden Eeuw (Kreuger 2007).¹⁷ Nederland werd in het eerste kwart van de twintigste eeuw een van de modernste landen van Europa, schrijft Piet de Rooy in *Republiek van rivaliteiten* (2005: 171), met een grote publieke belangstelling voor wetenschap en techniek.¹⁸ De invloed van de verzuiling op het dagelijks leven was groot.¹⁹ Deze verbond de sociale klassen binnen een zuil en structureerde het verenigingsleven. De Rooy citeert de Franse schrijver Asselin, die de Nederlanders in 1920 in *La Hollande dans le monde* typeerde als een volk zonder verbeeldingskracht of behoefte aan grote gebaren. Hij vond het kooplieden en rekenmeesters zonder talent voor idealisme (De Rooy 2005: 180). Hun individualisme hadden de Nederlanders weten te beteugelen in talloze verenigingen, stichtingen en organisaties. Nederland was een land van *petit bonheur*, van klein geluk (gebleven). Waar Nederland in de Eerste Wereldoorlog nog neutraal kon blijven, lukte dat niet in de Tweede Wereldoorlog. Aan het einde daarvan schreef de Amerikaanse antropologe Ruth Benedict een notitie over de volksaard van de Nederlanders voor het Amerikaanse leger met het oog op de aanstaande verovering van Nederland door de geallieerde troepen. Nederland bezoeken kon niet en zij baseerde zich onder andere op gesprekken en op schriftelijke bronnen als brieven, romans, vertalingen van volksliedjes en spreekwoorden (Van Ginkel 1991: 41). In 2010 werd het eerste deel hiervan uitgegeven (Benedict en Joustra 2010). De antropoloog Van Ginkel vat haar beschrijving van de typische Nederlander als volgt samen: moraliserend, individualistisch, vrijheidslievend, tolerant, zelfverzekerd, trots, ironisch, puriteins, zindelijk, voorzichtig, spaarzaam, behoudend, huiselijk, ernstig, ietwat zwaarmoedig en zich sterk bewust van rang en stand. Nederlanders zijn sterk overtuigd van hun eigen gelijk (Van Ginkel 1991: 41).

10.2.5 Recente geschiedenis

Over de recente geschiedenis staan ons verschillende bronnen ter beschikking over de wijze waarop (westerse) buitenlanders tegen Nederland en de Nederlandse cultuur aankijken. In de naoorlogse periode van de vorige eeuw is wel wat veranderd. In de ontzuilde verzorgingsstaat van de jaren zestig en zeventig kwam er welvaart voor bijna iedereen en dat is waarschijnlijk van invloed geweest op de Nederlandse mentaliteit en gedrag, zo schrijft Bart van Heerikhuizen op zijn site (2013). Hij plaatst de Nederlandse cultuur van voorbije eeuwen in het teken van een (zware) ‘worsteling’. Velen in dit primair agrarische land hadden een moeizaam bestaan en de aan Nederlanders toegedichte eigenschappen als stroefheid, stugheid, nuchterheid, zuinigheid, afwachtendheid en een sterk arbeids-ethos getuigden daarvan. Het zijn trekken van mensen die voortdurend bedacht zijn op dreiging en gevaar, aldus Van Heerikhuizen. Voor de cultuur die samenhangt met de verzorgingsstaat worden andere contouren zichtbaar. Verschillende bronnen laten zien hoe die recentere versie van Nederland ervaren wordt. Enerzijds zijn dat publicaties van buitenlandse journalisten en sociale wetenschappers die hier uit hoofde van hun functie verbleven en met een professionele blik naar ons land keken. Anderzijds is er een aantal egodocumenten gepubliceerd van buitenlanders die hier woonden en als privépersoon over ons land en hun ervaringen schreven. Verder kunnen we voortbouwen op de publicaties van Nederlandse auteurs die, net als in dit hoofdstuk gedaan wordt, een overkoepelend beeld proberen te geven van hoe er vanuit verschillende achtergronden tegen datzelfde Nederland en zijn bewoners aangekeken wordt.

In *Nederland, tussen nut en naastenliefde. Op zoek naar onze cultuur* (2007) geeft Arnold Enklaar een handzaam overzicht van de inhoud van de boeken waarin Belgen, Fransen, Duitsers en Amerikanen met hun blik en achtergrond naar Nederland kijken en verschillen met hun eigen cultuur benoemen. Het boek van Enklaar is een goed startpunt om enkele van zijn bronnen nog eens nader te bekijken, zoals *Onder Hollanders* (De Foer 2001) dat de blik van de Vlaming omschrijft. Hier noemen we enkele hoofdpunten. In tegenstelling tot in België is het in Nederland een deugd om *weinig* betaald te hebben voor iets; de spreekwoordelijke zuinigheid. Volgens De Foer heeft de Nederlander een moeizame verhouding met rijkdom. Heeft hij geen geld dan is hij jaloers, heeft hij het wel dan kan hij er niet echt van genieten. En nutteloze uitgaven doen (gewoon voor je plezier) vindt de Nederlander moeilijk. Dat werkt ook door in de eetcultuur. In Nederland is dat vaak niet meer dan vreugdeloos vullen van de maag, aldus De Foer. Nederlanders hebben over alles een mening en dat is voor Belgen ongewoon. Zij ergeren zich aan de botheid van Nederlanders. De ruimte die orthodox protestanten in ons land krijgen, is voor De Foer onbegrijpelijk. De overheid zou naar zijn mening moeten ingrijpen wanneer kinderen niet gevaccineerd worden. Kinderen krijgen ook veel ruimte in Nederland en worden te pas en te onpas als gelijkwaardig behandeld. Ouders hebben weinig gezag. Volgens hem kunnen veel kinderen die vrijheid niet aan en worden ze ettertjes in hun pubertijd. De Vlaming is gewend aan een maatschappij met een duidelijke hiërarchie tussen werkgever en werknemer, leraar en leerling en tussen ouder en kind. Hij stelt vast dat in de politiek de Nederlander veel meer streeft naar consensus dan de Belg. Nederlanders hebben meer vertrouwen in hun overheid dan Belgen en

hechten aan regels die voor iedereen gelijkelijk gelden. Belgen zijn gewend dat gezagsdragers soms een oogje dichtknijpen. Voor Nederlanders zou dat alleen kunnen als er een officieel gedoogbeleid is. Nederlanders reizen veel maar geven per dag en per persoon heel weinig geld uit (De Foer 2001: 17).

Voor de blik van de Fransen op onze cultuur citeert Enklaar een onderzoek van d'Iribane (1998) waarin de Franse, Nederlandse en Amerikaanse vestiging van een aluminiumbedrijf worden vergeleken (Enklaar 2007: 93). Het gaat om de cultuur van mannen onderling. In het Nederlands heet het boek *Eer, contract en consensus*, waarbij eer staat voor de Franse, contract voor de Amerikaanse en consensus voor de Nederlandse cultuur (d'Iribane 1998). In de samenvatting schetst Enklaar de Nederlandse cultuur als een waar iedereen zijn mening geeft en waar weerstand bestaat tegen druk van bovenaf (Enklaar 2007: 94). Voor strikte orders zijn Nederlanders allergisch, maar als er goede redenen voor zijn dan staan ze ervoor open om iets te doen (idem: 95). Als prikkels om iets gedaan te krijgen werken bestraffing en beloning niet echt. Toch wordt het geen chaos omdat Nederlanders naar consensus streven. D'Iribane ziet ook dat de Nederlanders systematischer werken dan de Fransen en vasthouden aan hun planning (d'Iribane 1998: 229). Daarbij speelt kennis van de feiten een belangrijke rol (idem 240). Nederlandse werknemers van de fabriek behandelen hun chef bijna als hun gelijke (idem 1998: 213) – wat de aanwezige arbeiders van Turkse afkomst overigens niet doen.

Duitse cursisten van het Goethe Instituut die na 2000 in Nederland kwamen wonen en werken, zijn goed geïnformeerd over ons land, schrijft Dik Linthout. Hij baseert zich op zijn jarenlange ervaringen met het geven van cursussen aan dat instituut. Aan zijn boek *Onbekende burenen* ontleen we de volgende indrukken die de Duitse cursisten van ons hebben (Linthout 2006: 62). Ze vinden de tolerantie in Amsterdam adembenemend groot maar beseffen tegelijkertijd dat Nederland meer is dan Amsterdam alleen. Bij die tolerantie hebben de Duitsers ook een paar kanttekeningen: die tolerantie kan ook wel doorschieten en steekt achter de tolerantie geen onverschilligheid? Als het om het werken hier gaat dan zijn ze positief over de goede arbeidsmoraal en organisatie, de collegialiteit, het gevoel voor humor, de internationale instelling, de geringe statusgerichtheid en het bescheiden optreden van Nederlanders. Ze verbazen zich erover dat alles bespreekbaar is. Nederlanders worden volgens Linthout gezien als 'makkelijk in de omgang, ongecompliceerd, compromisgericht, flexibel, creatief en heel pragmatisch' (Linthout 2006: 62). Met de onduidelijke hiërarchische verhoudingen op het werk hebben ze echter problemen en ze betreuren de afstandelijkheid achter de vriendelijke façade van de Nederlanders. Nederlanders praten veel over koopjes en geld, zijn minder formeel en statusbewust gekleed maar zijn net zo reislustig als Duitsers. Over het Nederlandse eten zijn ze niet enthousiast (maar gelukkig is de internationale keuken goed vertegenwoordigd). Er zijn naar hun mening te weinig ontbijtcafés en in de restaurants betaal je te veel voor een matige maaltijd en een miserabele bediening (Linthout 2006: 63-64).

Een bundeling van verhalen van expats over hun contact met de Nederlandse samenleving is te vinden in *Je mag het altijd ruilen. Nederlanders door de ogen van buitenlanders* geschreven door Wilfred Ploeg, pedagoog, vertaler en 'intercultureel trainer' (Ploeg 2009). In trainin-

gen voor bedrijven, universiteiten, ngo's et cetera heeft hij Nederland en de Nederlandse cultuur uitgelegd aan buitenlanders uit alle windstreken die hier voor iets langere tijd verbleven. In de verhalen die hij hoorde kwamen steeds weer op elkaar lijkende ervaringen bovendrijven. Voorzichtig concludeert hij in zijn boek dan ook dat 'er toch wel zo iets bestaat als de Nederlandse identiteit ondanks stemmen die het tegendeel beweren' (Ploeg 2009: 9). Onder buitenlanders bestaat er een grote mate van herkenning van de Nederlanders en hun cultuur, zo schrijft hij. Waarbij hij vaststelt dat expats bij het woord Nederlander niet denken aan Surinamers, Antillianen, Indonesiërs, Molukkers, Turken, Marokkanen of Chinezen. In de tekeningen die hij als oefening laat maken, komen alleen witte Nederlanders voor. Om structuur aan te brengen in de verhalen onderscheidt hij vijf thema's: hiërarchie en ongelijkheid (1), gewoonten en ongeschreven regels (2), service en assertiviteit (3), nationale trots (4), en ruimte en landschap (5). We vatten elk van deze thema's samen.

(1) Hiërarchie en ongelijkheid: Gezag hebben spreekt in dit land niet vanzelf, dat moet je verdienen. Nederlanders nemen niet zomaar iets aan van iemand omdat hij/zij toevallig de baas is. Hoger geplaatsten worden geacht gewoon te doen en op het werk dragen zij vaak een slobbertrui of slecht zittend colbert. De professor zei tegen zijn Aziatische studenten: 'noem mij maar Henk'. Dat wekte verbazing want in hun eigen land zou dat nooit gebeuren. Ook de Nederlandse koning en koningin doen als het even kan 'gewoon'. De prinsessen nemen de fiets, op weg naar een gewone school. Ook de dominee doet vooral 'gewoon' tijdens de protestantse kerkdienst, en dat leidt tot veel verbazing bij Italiaanse bezoekers; voor hen is het net alsof het geen echte kerkdienst is.

(2) Gewoonten en ongeschreven regels: Nederlandse gebruiken zetten buitenlanders vaak op het verkeerde been en dat beseffen Nederlanders niet altijd. Zo hoort een Chinese expat dat je op Koninginnedag heel veel mensen ziet die in het oranje gekleed gaan. Zijn vraag aan de trainer: Is dat verplicht? Begrijpelijk vanuit zijn achtergrond, maar in Nederland zouden mensen nooit tot het dragen van een bepaalde kleur kleding verplicht kunnen worden. Ook de Nederlandse openheid rond seks kan buitenlanders op het verkeerde been zetten. In Nederland is commerciële seks gemakkelijk beschikbaar (open en bloot) maar zijn vrouwen in het dagelijks leven meestal niet geporteerd van duidelijk versiergedrag. Sommige expat mannen vinden dat moeilijk te begrijpen. Een Algerijnse homo had voor hij naar Nederland kwam al een reportage op tv gezien over de Amsterdamse gay pride en was onder de indruk van de vrijheid hier. Eenmaal in ons land zag hij veel minder mannen die elkaar aanraakten, elkaar omarmden of hand in hand liepen dan in zijn eigen land. 'In Algerije kan ik mijn tederheid voor mannen beter laten zien dan hier', zo zei hij tegen de trainer. Kennelijk was Nederland toch niet zo vrij als het van buiten leek. De omgang met verjaardagen in Nederland bleek een kwestie waar de trainer veel steun kon geven. Pragmatisch en nuttig zijn belangrijke aspecten bij het kiezen van cadeaus. Zijn advies was om vooral het bonnetje te bewaren, dan kan de ontvanger het ruilen en is er geen verspilling. En geef geen dure cadeaus, maar iets bijzonders of persoonlijks dat ook nog praktisch is. Een mevrouw uit Oostenrijk stuurde haar dochters met heel mooie zelf genaaide jurkjes van

dure stoffen naar een Nederlands verjaardagspartijtje. Dat liep niet goed af. Ze waren té mooi aangekleed en dat werd niet geaccepteerd.

(3) Service en assertiviteit: Nederlanders vinden het heel gewoon dat je voor een monteur die aan huis komt van 9 tot 12 thuis moet blijven omdat de monteur niet kan zeggen wanneer hij precies komt. Voor expats kan dat van slechte service getuigen. En tien minuten voor zes in een winkel iets willen is ook te veel gevraagd in Nederland – de winkel gaat dan immers net sluiten! En ook als het nog geen sluitingstijd is moet je om iets gedaan te krijgen in dit land vooral zelf in actie komen en aandacht trekken van het personeel, zo leert de trainer aan de expats. Maar denk niet dat je, om iets voor elkaar te krijgen, de ander met complimenten moet overladen. Dat vinden Nederlanders ongemakkelijk (wat wil die persoon van me?) of commercieel.

(4) Nationale trots: Ploeg schrijft dat trots op iets of iemand zijn eigenlijk een taboe is in Nederland met één uitzondering: er is alom trots op Nederlandse sporthelden.

(5) Ruimte en landschap: Wat men van het Nederlandse landschap en ruimtegebruik vindt hangt sterk af van de eigen achtergrond en het referentiekader. Ploeg laat een Amerikaan aan het woord die moet lachen bij het idee dat de Randstad vol is. ‘Dan zijn ze zeker nog nooit in Los Angeles geweest’, is zijn reactie en deze Amerikaan legt omstandig uit dat hij helemaal tot rust komt in deze vriendelijke, groene stad vol met parken met koeien. Ploeg ziet ook in het ruimtelijke de kleinschaligheid de boventoon voeren. Mijmerend over Paleis Soestdijk bedenkt Ploeg dat Nederland een land is van kleine paleisjes en kleine tuintjes. Boeken van in Nederland verblijvende buitenlandse sociologen over het naoorlogse Nederland zijn *De naakte Nederlander* van Derek Phillips (1985) en *Regenten, rebellen en reformatoren* van Ernest Zahn (1989). Zahn beschrijft de Nederlandse geschiedenis sinds de zeventiende eeuw in een aantal tijdvakken. Uit zijn werk is al op verschillende plaatsen in deze tekst geciteerd. Phillips werd in 1971 door de Universiteit van Amsterdam naar Amsterdam gehaald en schrijft over het Nederland van de jaren zeventig. Met zijn Amerikaanse blik is Phillips vooral kritisch over het Nederland van die tijd. Volgens hem stonden de groep en het collectief voorop (het was ook de tijd van de ‘aksiegroepen’); het individu deed er veel minder toe.²⁰ Prestaties zijn in Nederland geen individuele verdiensten en men wordt er niet mee gecompimenteerd.²¹ ‘Nederlanders houden niet van mensen die beter zijn dan anderen en zullen hen nooit accepteren’, aldus Phillips (1985: 23). Studenten ervoer hij als nogal apathisch en ongeïnteresseerd, zeker in vergelijking met Amerikaanse studenten. Door de hele Nederlandse samenleving ontstond een nivellering van alles en iedereen (idem: 23). Een voordeel van het niet-toeschrijven van slagen of falen aan het individu in Nederland is wel dat er een ruimhartig stelsel van sociale zekerheid bestaat, veel beter dan in de vs, waar slagen of falen juist wel hoofdzakelijk aan het individu wordt toegeschreven. Verder valt hem op dat Nederlanders vooral omgaan met mensen die op hen lijken in sociale achtergrond, beroepsstatus en leeftijd. Hun manier van leven, kledingstijl en hoe zij hun huizen inrichten dient overeen te komen met de tientallen kleine conventies die kenmerkend zijn voor hun groep (idem: 25). Nederlanders zijn zich erg bewust van sociale hiërarchie en differentiatie en aanvaarden die ook: ‘De Nederlanders zijn veel meer dan in de vs georganiseerd in gesloten sociale groepen’ (idem: 24). Hij kenschetst Nederland als een

land van minderheden, waarbij de verdraagzaamheid ten opzichte van andere minderheden vooral moet worden gezien als onverschilligheid ten opzichte van diegenen die niet hetzelfde zijn als zij (idem: 28). Nederlanders zijn verder berucht om hun slechte manieren. In de pauze van voorstellingen verdringen zij zich rond het buffet, in plaats van in de rij te gaan staan zoals in Engeland en Amerika. Voordringen is in Nederland heel gewoon. Woorden van hoffelijkheid als ‘mag ik’ en ‘neem mij niet kwalijk’ hoort men minder dan in de vs.²² Vooral Nederlandse kinderen worden door buitenlanders bijzonder ongemanierd gevonden, aldus Phillips (idem: 31). Zij lijken in Nederland een bevoorrechte positie in te nemen in het gezin. Ze doen min of meer waar ze zin in hebben en krijgen zelden een afkeurend woord te horen. Opmerkelijk is dat wat betreft de opvoeding en de positie van Nederlandse kinderen daar veertig jaar later, in 2017, door de Amerikaanse Rina Mae Acosta en de Engelse Michele Hutchison veel positiever over geoordeeld wordt.²³

Expats over hun tijd in Nederland

Er is in de afgelopen decennia een groot aantal boeken verschenen van mensen die in Nederland verbleven en daarover schreven zonder dat met een professionele blik te doen. Zij deden dat als expat of als partner van een expat. Hun boeken gaan vooral over het dagelijks leven en het contact met de ‘gewone’ Nederlander. We kiezen er twee uit. Norean Sharpe woonde vanaf 2000 bijna twee jaar in Den Haag met haar man en twee kinderen van 9 en 12 jaar. In *Living with the Dutch* (2005) beschrijft ze haar ervaringen. Wat viel haar op in ons land, met haar Amerikaanse achtergrond? Als eerste toch wel dat Nederland een fietsland is. Iedereen fietst en er zijn overal fietspaden. Onze samenleving is veel minder auto-afhankelijk dan de vs. Ook door het goede openbaar vervoer. Fietsers nemen en krijgen ruim baan in dit land en ze houden zich niet altijd aan de regels. Werken in Nederland gaat anders dan in de vs. Nederlanders hebben veel vakantiedagen (ze reizen ook veel) en veel vrouwen werken parttime. Het gezinsleven gaat voor. Er is hier een goede work-life balance. In bedrijven gaat het welzijn van de werknemer boven het belang van de klant. De auteur merkte dat bijvoorbeeld in winkels, waar je niet een paar minuten voor sluitings-tijd iets moet willen en aan de sluiting van winkels tijdens de lunchpauze en in de vakantie. Vanuit een progressief perspectief kan in Nederland veel wat elders niet kan of verborgen blijft zoals euthanasie, legaal gebruik van softdrugs²⁴ en prostitutie vanuit ondernemerschap. Pornobladen staan naast andere bladen in het tijdschriftenrek en op de radio wordt van vloeken en scheldwoorden niet gek opgekeken. Op tv kan je later op de avond naar seks en bloot kijken. Nederlanders vinden tolerantie jegens vreemden heel belangrijk (Sharpe 2005: 60). De Tweede Wereldoorlog heeft diepe sporen nagelaten in de Nederlandse samenleving en er is 60 jaar na dato veel aandacht voor (naast de herdenkingen ook de afkeer van Duits praten (idem: 76). De kleur Oranje is een sterke identiteitsmarker voor Nederlanders (idem: 136). Nederlanders vinden keuzevrijheid en eigen verantwoordelijkheid heel belangrijk. Er is geen claimcultuur zoals in de vs. Ze zullen niet snel het zwembad aansprakelijk stellen als ze uitglijden over de gladde vloer en een stukje van hun tand afbreken) (idem: 61).

Carolyn Vines is een Amerikaanse zwarte vrouw die zich aan het begin van deze eeuw met haar Nederlandse echtgenoot in ons land settelde. In *black and (A)broad: travelling beyond the limitations of identity* (2010) geeft zij persoonlijke inzichten over hoe Nederlanders omgaan met ras- en herkomstverschillen. Zij is van mening dat er wel racisme voorkomt in Nederland, maar dat 'ras' geen onlosmakelijk onderdeel van de cultuur is op de manier zoals in de VS, waar zij opgroeide (Janssen 2011). Wel vindt ze de manier waarop veel Nederlanders de rol van hun voorvaders ten opzichte van de slavenhandel vergoelijken op zijn minst verontrustend. Ze ziet dat Nederlanders als geen ander van reizen houden en meertaligheid waarderen. Ze zijn internationaal georiënteerd, wat blijkt uit ondertiteling op tv en in de bioscoop, een ruim aanbod van internationale kranten en veel aandacht voor buitenlands nieuws in de krant.

Sophie Perrier, die voor de Franse krant *Liberation* vanaf de jaren negentig elf jaar in Amsterdam woonde, interviewde rond het jaar 2000 vijfendertig overwegend Europese vrouwen over Nederlandse mannen (Perrier 2001). Deze vrouwen zien bij Nederlandse mannen allerlei gedrag en gewoonten die we eerder in dit hoofdstuk al benoemden, zoals een casual kledingstijl, weinig onderlinge hiërarchie, soberheid en nuchterheid. Wat hen in man-vrouwcontact opvalt is dat Nederlandse mannen vrouwen geen aandacht geven (tenminste zo zien de buitenlandse vrouwen dat, die kennelijk heel anders gewend zijn). Gevoelens worden sober geuit en romantiek is ver te zoeken. Vrouwen krijgen geen kostbare ringen of diamanten als cadeau maar bloemen, planten, boeken of een cd. Nederlandse mannen zijn wars van maniertjes en overdreven beleefdheden. Volgens de geïnterviewde vrouwen kunnen ze niet flirten, gebruiken ze geen trucjes om te verleiden en zijn ze rechtdoorzee. De buitenlandse vrouwen begrijpen er vaak niets van. Nederlanders vertrouwen op de kracht van het woord en op uitpraten maar de mannen verliezen het vermogen om te raden. 'Ze voelen niets aan, alles moet je hen uitleggen', zeggen de buitenlandse vrouwen tegen Perrier. Nederlandse mannen zijn serieus, stabiel en betrouwbaar en hebben verantwoordelijkheidsgevoel. Ze smijten niet met geld. Het maakt relaties stabiel, vertrouwd en kalm. Dat hebben veel buitenlandse vrouwen niet eerder meegemaakt en ze vallen daarvoor. Maar op den duur krijgen ze vaak genoeg van dit kabbelende leven zonder ups en downs. Ze missen bij Nederlandse mannen een hang naar avontuur. Nederlandse mannen zijn om zes uur klaar met werken en halen ook wel de kinderen uit school. Ze nemen een flink deel van de opvoeding voor hun rekening. Dat wordt gewaardeerd maar heeft ook een schaduwzijde. De vaders willen maatjes met hun kinderen zijn en dat wringt soms. De buitenlandse vrouwen missen de autoriteit bij de mannen en ze wensen meer regels en discipline in de opvoeding. Nederlandse mannen houden ook na hun huwelijk vast aan hun vrijheid maar die gunnen ze ook hun vrouw. Gelijkheid is een groot goed. Dus als ze geen zin heeft om mee te gaan naar een voor haar saai feestje dan hoeft dat niet.

10.3 De hedendaagse blik van buiten: expats over ‘typisch Nederlands’

Het rijke overzicht van wat vreemdelingen in het verleden over Nederland hebben gezegd, zetten we af tegen indrukken van hedendaagse passanten. Zij geven hun indruk van een Nederlandse identiteit anno 2018 – een Nederland dat op vele terreinen anders is dan het Nederland waar de passanten uit de behandelde literatuur mee te maken hadden.

De groep die we hebben ondervraagd zijn in Nederland-verblijvende expats. Dit zijn hoger-opgeleide migranten die voor enkele jaren naar Nederland gekomen zijn om hier te werken. Zij zijn doorgaans niet van plan om hier een volledig nieuw bestaan op te bouwen of voorgoed te blijven. Vaak bekleden ze een vrij gunstige sociaal-economische positie (hiermee onderscheiden ze zich van andere arbeidsmigranten zoals seizoensarbeiders) en dit beperkt het risico dat hun beeld van Nederland te sterk bepaald wordt door vestigingsproblemen zoals inburgeringsplicht. Hun verblijfsperspectief is zodanig lang dat verwacht kan worden dat ze grondiger kennismaken met Nederland dan toeristen. Bijvoorbeeld doordat zij samenwerken met Nederlandse collega’s, hun kinderen naar een Nederlandse school gaan of zij in hun vrije tijd vriendschappen met Nederlanders ontwikkelen. We verwachten dat zij een scherpe blik hebben op Nederlandse identiteit of volksaard omdat zij hun indrukken kunnen contrasteren met die uit hun land van herkomst.

Evenals voor de passanten in vroeger tijden, geldt voor hedendaagse expats dat hun beeld van Nederland, wanneer zij hier aankomen, geen blank canvas is. Zij hebben zich bewust of onbewust een beeld van Nederland gevormd uit media, literatuur en andere cultuuruitingen, en mogelijk uit eerdere contacten met Nederland(ers). Het is vanuit die startpositie dat zij ons vertelden over hun indrukken van ons land.

Herkomst kleurt de indruk die men krijgt van Nederland. Daarom streefden we naar enige variatie in herkomstlanden, omdat bepaalde Nederlandse kenmerken veel opvallender zijn voor mensen uit het ene land dan uit het andere land. Ook streefden we naar enige variatie in sociale situatie. Een moeder met schoolgaande kinderen vallen andere zaken op dan een oudere homoseksuele man. Anderzijds wilden we enige homogeniteit in nationale herkomst, zodat de gesprekken niet alle kanten op zouden vliegen. Daarom kozen we ervoor om respondenten te werven uit westerse landen (Europa, de Verenigde Staten, Australië of Canada). Daarmee hoopten we enige variatie in indrukken te verkrijgen maar al te grote cultuurverschillen te vermijden, waardoor we ook een indruk krijgen van de fijne verschillen in identiteit. Tegelijkertijd is er dan ook een goede aansluiting bij het historische overzicht, en bij hoofdstuk 9 (‘Nederlandse waarden en normen internationaal vergeleken’). Daarnaast wilden we dat deelnemers maximaal vijf jaar in Nederland woonden op het moment van het onderzoek en aantoonbaar contact met Nederlanders hadden (bv. door samenwerken met Nederlandse collega’s, een relatie (gehad) met een Nederlander en/of kinderen op een Nederlandse school). Bovendien wilde we per gespreksgroep een mix van mannen en vrouwen, met enige spreiding op leeftijd. Ten slotte was een eis dat deelnemers zich goed konden uitdrukken in het Engels.

Hoewel de keuze voor expats als gespreksdeelnemers de zojuist genoemde voordelen heeft, is er ook een nadeel. Door hun gunstige sociaal-economische positie in Nederland

leren zij vooral een relatief welvarend deel van Nederland/de Nederlanders kennen, in vooral stedelijke gebieden, en dit kan een bias in hun indruk van Nederland veroorzaken. Hun kennismaking met minder welvarende, op het lokale georiënteerde mensen is veel schaarser en daarom is het beeld dat zij schetsen wat dat betreft beperkt.²⁵

In het vervolg van deze paragraaf belichten we allereerst hoe we de dataverzameling hebben uitgevoerd. Daarna geven we om te beginnen een kenschets van de typische Nederlander zoals die uit de gesprekken met de expats naar voren is gekomen (§ 10.3.2). Vervolgens gaan we op een aantal aspecten dieper in (§ 10.3.3). We sluiten de paragraaf af met wat de expats te zeggen hadden over de vraag in hoeverre Nederlanders een gedeelde identiteit hebben (§ 10.3.4).

10.3.1 Dataverzameling

In april en mei 2018 zijn respondenten geworven voor focusgroepgesprekken in vier verschillende steden (om te vermijden dat er een te smal, regionaal gekleurd beeld zou ontstaan). Er zijn gesprekken gevoerd met expats in Nijmegen, Amsterdam, Eindhoven en Den Haag, in de eerste twee weken van juni 2018. De meesten van de deelnemers waren alleenstaand, in de dertig en werkend. Een paar deelnemers waren jonger of ouder en sommigen werkten niet, of studeerden. Een enkeling had kinderen. Nagenoeg alle respondenten woonden maximaal vijf jaar in Nederland en allen beheersten de Engelse taal goed. Ze waren afkomstig uit westerse landen (Europa, de vs en Australië) en er deden ongeveer evenveel mannen als vrouwen mee.

De werving van expats is langs verschillende kanalen uitgevoerd, om een zo groot mogelijke variëteit aan deelnemers te verkrijgen. De oproep is via social media verspreid en via flyers die in de vier steden op diverse plekken werden neergelegd en actief verspreid (zie bijlage B10). Deelnemers kregen een tegoedbon van 50 euro in het vooruitzicht gesteld, die zij ontvingen na deelname.

De gespreksleidster is afkomstig uit de Verenigde Staten. Ze woont al 28 jaar in Nederland en beheerst beide talen vloeiend. Tijdens de gesprekken ontstond een sfeer van 'buitenlanders onder elkaar' en er werd vrijuit over de Nederlanders als 'zij' (they) gesproken. De deelnemers hoefden niets te vertellen over persoonlijke details zoals waar zij werken. Verder kregen zij de verzekering dat hun namen niet in de verslagen zouden voorkomen en dat de geluids- en beeldopnamen die gemaakt werden alleen bedoeld waren om het verslag te maken en na het onderzoek vernietigd zouden worden.

Er was een topiclijst met onderwerpen die aan bod moesten komen, maar de deelnemers kenden de topiclijst niet; zij stapten blanco in het gesprek en wisten alleen dat het zou gaan over 'Dutch identity'. De meest natuurlijke manier om over kenmerken van Nederlanders (en Nederland) te praten bleek de beginvraag 'What is typically Dutch to you?' en de deelnemers daarover post-it memo's te laten invullen. Iedereen deed dat voor zichzelf en kreeg daar vijf tot tien minuten voor. De post-its werden op een groot vel geplakt en besproken. De verscheidenheid aan onderwerpen was zodanig dat het nog nauwelijks nodig was om de topics uit de topiclijst expliciet aan de orde te stellen. Aan het begin van het gesprek werd benadrukt dat deelnemers van mening mochten verschillen; zij mochten verschil-

lende ervaringen inbrengen en hoefden daar geen overeenstemming over te bereiken. Een samenvattend overzicht werd op een groot vel geschreven. Deze werkwijze kreeg gaandeweg het veldwerk een steeds duidelijker vorm.

De nadruk lag in de gesprekken op het benoemen van typisch Nederlandse kenmerken in hun ogen. De gesprekken gingen grotendeels over normen, gewoonten en gedrag van Nederlanders, daar waar dat afwijkt van wat expats in hun land van herkomst (of andere plekken waar ze hebben gewoond) gewend zijn. De vraag ‘wat is de Nederlandse identiteit’ is net een andere. We hebben besloten om die niet in eerste instantie aan de respondenten voor te leggen, om te voorkomen dat er veel waardevolle tijd zou opgaan aan de vraag ‘wat is identiteit’. In sommige groepen is de identiteitsvraag wel aan bod gekomen, en daaraan wijden we een aparte paragraaf (§ 10.3.4).

De voertaal van de gesprekken was Engels. De gespreksfragmenten die we in dit hoofdstuk citeren, hebben we onvertaald gelaten. De oorspronkelijke woorden geven het gezegde immers het beste weer. Voor de meeste respondenten was Engels niet hun moedertaal, waardoor zij zelf al een vertaalslag maakten, en vertaling van wat zij zeiden naar het Nederlands zou dan een dubbele vertaalslag opleveren, wat het oorspronkelijk bedoelde niet ten goede zou komen.

10.3.2 Resultaten

De eerste inventarisatie van zaken die ‘typisch Nederlands’ zijn volgens expats, werd gemaakt door hen individueel trefwoorden op gele plakbriefjes te laten opschrijven. Dit leverde een mengeling op van enerzijds uitingen van ‘banaal nationalisme’ (Billig 1995) en etnisch-symbolische aspecten zoals kaas, fietsen, oranje, koningshuis en Gouden Eeuw, en anderzijds van gedragskenmerken en gewoonten zoals directheid, openheid en pragmatisme. Over de opvallendste kenmerken van Nederlanders en Nederlandse identiteit bestond grote overeenstemming tussen de expats, en die kwamen ook in iedere groep terug.

In de gesprekken ging het overwegend over de laatste categorie (gedragskenmerken en gewoonten), die bestempeld kan worden als uitingen van de volksaard. Het gaat over gedrag en gewoonten die de expats bij veel mensen met wie zij omgaan aantreffen, en die onderliggende culturele waarden en normen reflecteren (vgl. hoofdstuk 9). Dat expats vooral aspecten van de volksaard noemen bij de vraag wat ‘typically Dutch’ is, komt waarschijnlijk doordat zulke aspecten sterke invloed hebben op hun eigen leven in Nederland. In de omgang met collega’s en mensen buiten het werk bepalen ongeschreven regels hoe stroef of soepel de omgang verloopt, en voor de mate waarin men zich een vreemde voelt omdat men vanuit zijn/haar thuisland anders gewend is. De aspecten van de volksaard bespreken we in paragraaf 10.3.3, en de etnisch-symbolische aspecten en overige identiteitsgerelateerde aspecten in paragraaf 10.3.4.

10.3.3 Opvallendste kenmerken van Nederlanders volgens expats

Directheid

Wat alle deelnemers vrijwel direct opviel in de omgang met Nederlanders was hun directheid, ook wel omschreven als eerlijk ('honest'), recht-voor-zijn-raap ('straightforward' en 'to-the-point') en zonder verborgen betekenis ('rarely a hidden meaning'). In de meeste herkomstlanden van de expats laat men bepaalde zaken onuitgesproken of zegt het in subtielere of dubbelzinniger bewoordingen. Aan het (aanhoren van) hardop zeggen waar het op staat moesten de meeste respondenten dan ook erg wennen. Op sommigen kwam de Nederlandse directheid aanvankelijk over als onaardig of onfatsoenlijk, wat ook bleek uit omschrijvingen als bot ('blunt') en onbeleefd ('rude'). Directheid en botheid als kenmerken van de Nederlandse omgangsmanieren zagen we ook al in de historische bronnen, in omschrijvingen als 'grof' en 'onbeleefd' (zie Van Stipriaan 2016). De respondenten zeggen erover:

They don't have social filters, sometimes they say something that for me I perceive as inappropriate.

I think it is honest whether it is positive or negative. They just give feedback based on whatever they think about the situation but they don't care if it's negative feedback or positive feedback. They just blurt it out.

When people need to choose between being polite and being clear the Dutch will choose to be clear, even if it sounds rude to some other people.

Sommigen mijmerden waar dit aan kon liggen en daarbij werd meermaals het koopmansverleden van Nederland genoemd. Om goede zaken te doen met mensen uit allerlei windstreken zouden Nederlandse kooplieden de gewoonte hebben ontwikkeld om precies te zeggen wat ze bedoelden, om (door culturele verschillen ontstane) misverstanden te voorkomen. Vaak werd ook de oorzaak van 'zeggen waar het op staat' gezocht in een andere typisch Nederlandse eigenschap: pragmatisme (zie ook verderop). Vanuit die gedachte zegt een Nederlander wat hij bedoelt, vanuit een praktische overweging dat je dan snel duidelijkheid hebt.

Let's not waste time going on in circles, let's just put our cards on the table and we get things done quickly and go home.

Sometimes it feels like they think they're being helpful. Like if my mother in law (who is Dutch) were present, she'd be like – oh that cardigan is really ugly, don't wear it again. You know, it's not nice to hear, but she means well.

Openheid, vrijheid en tolerantie

Veel respondenten vonden dat Nederlanders tolerant zijn en openstaan voor allerlei meningen, voorkeuren en culturen. Men heeft het over de gemengheid van het publiek in uitgaansgelegenheden, over het uiten en tolereren van verschillende meningen (nog eens versterkt door de eerder genoemde directheid) en over de individuele leefstijlen die mensen kiezen en die getolereerd worden.

I can say I'm vegan or whatever and they would accept it.

A: Well they're not judgmental. In a bar or pub you would have older, younger people, sitting together. You have gay, lesbian, it's a very open-minded society.

B: It's true. [...] Like the people who are gay, they are openly gay everywhere, there's not like a neighborhood for gay people and outside it's like 'Ah', no, everybody is very openminded and very like they don't care, they see you as a person not like someone gay.

Twee van de bovenstaande citaten komen uit het groepsgesprek in Amsterdam, dat binnen Nederland een bijzondere plaats inneemt als het gaat om openheid en diversiteit van het openbare leven. Op andere plekken is dat allicht wat minder, en respondenten waren zich daar ook van bewust. Zij noemden verschillen tussen grote en kleinere plaatsen, en tussen het Noorden en de Randstad.

De expats merkten op dat Nederlanders zelf heel trots zijn op hun vermeende tolerantie. Maar vaak maakten de respondenten daarbij wel een kanttekening: ze meenden dat het een tamelijk oppervlakkige tolerantie is, ingegeven door pragmatisme. Ook kan het zo zijn dat Nederland op het eerste gezicht extra tolerant lijkt doordat alles gezegd wordt en mag worden, zoals we hiervoor zagen bij de beschrijving van 'directheid'.

I feel that Dutch people on the whole are quite proud of their tolerance compared to, like even European countries, in the diversity that you have here that you wouldn't have in some countries. But I think the reason for it is more about pragmatism than a natural kind of tolerance.

De schijnbare tolerantie komt bij nadere kennismaking dus vrij oppervlakkig over op de expats. Ze concluderen dat er een 'leven en laten leven'-mentaliteit achter schuilt, die toereert dat mensen verschillend zijn en zich verschillend gedragen, zolang ze elkaar daarmee niet tot last zijn.

You are always welcome here as long as you don't start being unemployed and asking for benefits. [...] There is a very open attitude if you come here to work with a very good education, always fine but if you start creating trouble or complaining too much about Dutch culture or government, then they start being a bit pushed aside – but I can understand.

Wanneer een Nederlander aan hele groepen in de samenleving gedrag toeschrijft waarmee zij anderen tot last zijn, kan dat leiden tot discriminatie. De meeste expats die wij spraken hadden zich zelf niet gediscrimineerd gevoeld, maar vonden wel dat sommige Nederlanders bepaalde groepen discrimineren, zoals Marokkanen en Syriërs. Een andere respon-

dent merkte daarna op dat discriminatie in Nederland makkelijker uitgesproken wordt, doordat veel Nederlanders sowieso geneigd zijn om te zeggen wat ze denken (= directheid). Nederland is dus misschien niet discriminerender dan andere westerse landen, maar het is explicieter.

A: I've been very welcomed, I've had no issues, but there's huge racism here. And some of the things I hear Dutch people say really shock me.

B: It's basically honest; they don't like them and so they don't hide it. And they'd be like – oh I don't like Muslims, so why would I hide it? Because I'm honest and straightforward. That fits well.

Hoewel de meeste expats zich in de beginperiode na hun vestiging in Nederland welkom voelden dankzij de Nederlandse openheid en tolerantie, merkten veel van hen na verloop van tijd dat het lastig was om diepgaander of frequenter contact te krijgen met de Nederlanders om hen heen. Als oorzaak zagen zij niet zozeer de oppervlakkige tolerantie, maar eerder een ordening die veel Nederlanders hebben aangebracht in hun sociale leven. Ze hebben allerlei afgebakende contactgroepen (collega's, vrienden, vrienden-van-partner, familie, sportmaatjes enz.) die niet mengen. Hierdoor stuiten expats op een sociale geslotenheid die zij in hun eigen land niet kennen. Met Nederlandse collega's is er niet veel vriendschappelijke omgang buiten werktijd. Dat zijn veel expats wel gewend in eigen land. Respondenten in een expatonderzoek van Van der Knaap (2017: 32) noemden dit ook als een typisch Nederlands verschijnsel op de Nederlandse werkvloer. Hoewel Nederlanders dus in principe openstaan voor allerlei verschillen, zij ze ook sterk geneigd om al die verschillen te labelen en in aparte hokjes te stoppen en gescheiden te houden. De expats merkten dit haarfijn op en gebruikten daarvoor woorden die de betekenis van onze 'hokjesgeest' dicht benaderen.

A: In my opinion, they will not mix different groups of friends. For example, football friends are football friends. Music friends are music friends. [...] So colleagues from work, they will never mix these groups.

B: There are boundaries between groups or bubbles are very strong bubbles. Non-interacting bubbles.

In England, people would invite friends from different groups together to go to, say an event that might be interesting, or cinema or ... It's fine to mix and match, whereas my Dutch friends find that very weird. They prefer to see you one-to-one or with the people that you have in common and they would never think to invite you to another group. And they keep everything in their little boxes.

De ambivalentie van openheid enerzijds en geslotenheid anderzijds komt ook terug in de observaties over het Engels spreken door Nederlanders. Nederlanders spreken goed en makkelijk Engels, maar in informele groepjes (bv. op feestjes) schakelen ze snel terug naar Nederlands, óók als er een niet-Nederlandssprekende tussen staat. En juist omdat de

expats weten dat Nederlanders zo goed Engels spreken, voelt het voor hen extra exclude-
rend als gesprekspartners naar het Nederlands overschakelen.

I've experienced that everyone here speaks very good English. And whenever you're speaking to a Dutch in English they will answer you in English, but whenever there's a second Dutch around they would immediately turn to Dutch and ignore your presence.

De openheid die expats bij Nederlanders zien, schrijven zij toe aan een achterliggende waarde van persoonlijke vrijheid. Expats zien dat persoonlijke vrijheid en zelfontplooiing voor Nederlanders heel belangrijk zijn. 'Vrijheid' in den brede wordt ook door Nederlanders zelf hoog gewaardeerd als Nederlandse waarde waarmee zij zich identificeren, zoals we zagen in hoofdstuk 5 ('vrijheid' staat op nr. 2 van aspecten waardoor men zich verbonden voelt met Nederland). En Franse, Engelse en Duitse reizigers in vroeger eeuwen roemden al de vrijheid in het Nederland van toen. In Nederland mag iedereen nastreven wat hij of zij zelf belangrijk vindt. Sommige expatrespondenten zien daarin ook een verklaring voor de 'leven en laten leven'-houding die ze bij Nederlanders zien.

Yes, your freedom ends where the other one's begins. As long as you don't bother anyone by your actions – you are free to do whatever you want, even if it harms yourself. I mean, it's you, you don't harm anyone else. And I guess they try to live by that, by not bothering other people, and that's kind of how the society works in terms of freedom.

De nadruk op zelfontplooiing herkennen de expats ook in het belang dat ouders hechten aan de mening, het welbevinden en de zelfstandigheid van hun kinderen.

When they get 18, they have the kind of freedom that in Southern Europe we can only dream of at that age. [...] They leave the house, they go to university, they travel the world for one year. And they say, oh sorry, I am just going to be in Indonesia for one year from now on. What?! [...] It's amazing. And also they decide to take random jobs and their parents are happy. [Where I come from] parents will be like, oh, my god, she is going out without enough money. Oh my god!

Respondenten denken ook dat de vrijheid die Nederlanders nemen en geven mede mogelijk is dankzij een breed gevoelde verantwoordelijkheid naar elkaar toe. In de ogen van expats bestaat er in Nederland een gedeeld sociaal verantwoordelijkheidsgevoel, dat voorkomt dat persoonlijke vrijheid doorslaat naar puur individualisme of egoïsme.

I think it's trust. With the kids' freedom and stuff, there's trust that you've taught them. But there's also society trust. [...] Like, you've got these tiny kids on their bikes and there's a canal, and there's no helmet, but it feels like it's such a community – everybody chatting, everybody friendly. If that kid fell in, there would be twenty people there to save him. There would be no fear of getting sued if you don't save the kid properly, or if you hurt their arm while you pull them out.

Pragmatisme en planmatigheid

Veel expats vinden ons efficiënt, pragmatisch ('pragmatic'), praktisch ('practical'), verstandig ('sensible'), realistisch ('realistic') en met beide benen op de grond ('down to earth'). Pragmatisme uit zich ook in de nuchtere houding jegens drugsgebruik en prostitutie (legalisering en gedoging) en in een povere eetcultuur. Vooral Zuid-Europeanen kunnen maar niet wennen aan iedere dag een boterham met kaas tussen de middag. Nederlanders benaderen voedsel volgens hen heel functioneel: ze werken zonder verdere plichtplegingen een maaltijd naar binnen, om zo gauw weer door te kunnen gaan naar het volgende.²⁶ Wat de expats vaak omschrijven als pragmatisch is wat wij zelf waarschijnlijk nuchter noemen. Onder Nederlanders zelf werd 'een praktische, nuchtere houding' ook wel bestempeld als een typisch Nederlandse eigenschap, maar lang niet door iedereen (zie Tabel B1 in hoofdstuk 5). De onderstaande citaten illustreren de diverse uitingen waarin men pragmatisme herkende:

I'm also very surprised about how normally they take drugs because I have a feeling in the Belgian clubs there's also a lot of drugs but it's all secret and everybody knows it but nobody talks about it. [...] It's probably the same amount of drugs but everybody is like, 'Yeah sure'.

A: I think a lot of people just are fine being in relationships they don't feel like marriage adds any value, it's just a lot of people [are] not married.

B: It's more pragmatic – why would you raise €50,000 for a one day wedding party instead of doing something else with this?

'So, there is food – we eat it.' They don't really make a hassle out of it.

Maybe food is not so important for the Dutch. For other people it's more of an experience, spend one hour – one and a half hours for lunch, feel good. Here, let's get it over in 30 minutes, get back to work. Sandwich is perfect.

Expats zien dat de Nederlandse samenleving een hoge organisatie- en regelgraad heeft en een efficiënte bureaucratie. Op persoonsniveau observeren zij dat veel Nederlanders van regels houden. 'Love rules', 'a lot of rules', 'rules are rules are rules' en 'very strict'. Maar in de liefde voor regels onderscheiden zij twee nuances. Enerzijds dat Nederlanders er nogal eens verloren bij staan als zich een situatie voordoet waar geen regel bij past.

One thing that makes me little bit disappointed is that they are really well organized and they have procedures that are useful for everything, but when something goes out of the procedure, they get lost and I was surprised about it. [...] In Italy, we are much more used to going without procedures and trying to face emergencies because there is no procedure. [...] I've seen at work that when there is no procedure, I just say, okay, I will do whatever seems the most rational thing to be doing and Dutch people are paralyzed.

Aan de andere kant zien zij dat Nederlanders makkelijk regels terzijde schuiven wanneer zij die in een gegeven situatie niet passend vinden. Veel Nederlanders passen volgens de expats een pragmatisch soort omgang met regels toe.

I would say, if the rule makes sense, they follow it very strictly.

A: They're also very good at breaking the rules – but there's a lot of rules.

B: I think that goes by the pragmatic part like, if there is a rule where it's just like, this doesn't seem like it makes sense: I am just not going to pay attention to that rule.

Hoewel de meeste respondenten het erover eens zijn dat er veel regels zijn in Nederland, is er een terrein waarop men verbaasd is over het gebrek aan regels: veiligheid voor kinderen. Uit het volgende citaat blijkt dat de respondent het gebrek aan veiligheidsregels wijt aan de eerder beschreven vrijheid die Nederlanders hun kinderen in de opvoeding geven, met nadruk op zelfstandigheidsontwikkeling.

I always find that so funny, because in so many other ways, we talked about rules, they have to have rules and, you know, but when it comes to safety it's [...] very like – live and learn, you know, if the ice is too thin, you learn it by yourself.

Behalve in een liefde voor regels uit de planmatigheid van Nederlanders zich ook in een agendacultuur. Wie iets wil ondernemen met een Nederlander (de Nederlanders die onze respondenten kennen, in ieder geval), moet daarvoor een afspraak maken. Spontane activiteiten zijn er vaak niet bij. Opvallend is dat vooral deelnemers uit Zuid-Europese landen het gebrek aan spontaniteit noemden. Sommigen misten dat – anderen namen het veelvuldige gebruik van agenda's vrij makkelijk over.

If somebody goes for a drink, I say, well when? 'Okay, three days from now. [...] No, that's taken. I can give you like something five weeks from now?' But it's really rare to say, let's do that right now. That's I think lack of spontaneity.

I have picked up a few things into Dutch identity. I am certainly much more organized and I do have my own planner now which I didn't have before, going great but when I go back to Italy, I feel very strange.

Dat het dagelijks leven grotendeels volgens regels en via agenda's verloopt is de meest genoemde uiting van 'planmatig'. Maar het planmatige werd door enkele expats ook op een abstracter niveau gezien: als een uiting van gericht zijn op de toekomst en een voorwaartse beweging richting vernieuwing.

In a sense of, they think about the future. I think it's connected with the sustainability, [...] they're kind of thinking about [...] the planning as well. Planning in advance, but forward thinking in a way that ... they're moving forward with new things, working on improving.

Informaliteit en weinig hiërarchie

Uit de meta-clusteranalyse van Beugelsdijk (hoofdstuk 9) bleek al dat Nederland, in vergelijking met omringende landen, zich kenmerkt door onhiërarchische verhoudingen. Ook in de focusgroepen duikt egalitarisme op allerlei plekken op. In hun eigen werkomgeving merken de expats dat er weinig hiërarchie is, dat er makkelijk geintjes gemaakt kunnen worden tussen mensen van verschillende functieniveaus en dat de sfeer op de werkvloer vrij informeel is.

I finished school in Germany. [...] There's difference in hierarchy, which is very, very clear. When I moved to Holland for my Master's and I was interacting with my supervisor, who was an assistant professor, it's on a first name basis, you can talk about so many things. For me it was very strange.

My [Dutch] boyfriend works for a big company and last time, they had the 40 years party and he introduced me to his manager and his boss and they were like, joking around and really not taking them so seriously because there is no wall between people.

A: For example, if you are in a meeting in a company, everybody has to say their opinion about it. So you go by turns and it takes a long time to make a decision because everybody has to say what they think.

B: Basically, if you are right and you support your opinion, your boss will value that in most cases, I think.

Ook buiten het werk zien de expats verschillende vormen van weinig hiërarchie. Ten eerste het gebrek aan uiterlijk vertoon dat Nederlanders volgens hen kenmerkt (weinig opzichtige kleding, geen luxe auto's etc. als statussymbolen). Maar weinig hiërarchisch betekent ook dat Nederlanders zich als personeel niet onderschikken aan de klant in winkels of restaurants – een houding die vooral onze Britse en Amerikaanse respondenten verbijsterend vonden.

A: I noticed with the whole biking thing there's not a lot of room to show off your car.

B: You cannot tell if someone is rich or poor because they don't have luxury clothes, they don't have brands like Chanel or whatever.

A: For me, it's something that I will never see in Portugal. A manager, high hierarchy job, they'll never go on bicycle. It's car, all the time, their own car. And here I can see all different kinds of people on their bikes, even if they're wearing a suit.

Like, 'Well, I'm a waitress and when I'm talking [...], I'm finishing my conversation with my colleague, because my time is as valuable as your time.'

When you deal with companies here, when you have a thing to return and you go back with your receipt [...] it has always been a huge pain in the ass for companies to take the things back. Whereas in my home country, that's never been an issue. So, they are like very inflexible when it comes to going out of their way for their customers, for their clients.

Ten slotte wordt egalitarisme opgemerkt als waarde onder de Nederlandse verzorgingsstaat. Expats denken dat (in ieder geval de meeste) Nederlanders staan voor een ideaal van gelijke kansen, met een vangnet voor degenen die het niet lukt om mee te komen. Hier is duidelijk een parallel met de ‘liefdadigheid’ die Temple in de zeventiende eeuw over Nederland beschreef (zie § 10.2).

I think that the society and the government and the state is trying to make sure that no one is left behind and, of course, there's gonna be some inequality, but they try and make sure the minimal services.

I'm very impressed with council housing. So for example in New York and I will say London, council housing you will never go into these areas. [...] Here what they do they really mix them well so in De Pijp there's social housing and then there are other buildings. And what they do, I think it's a great inclusion they give chance to people [...] and come to be together.

Veel respondenten vinden Nederlanders, mede dankzij de directheid en het gebrek aan hiërarchie, relaxed en gezellig (‘laid back’, ‘go with the flow’, ‘gezellig’, ‘cozy’, ‘hang loose’), met veel ruimte voor humor (‘funny humor’, ‘like to joke’, ‘always room for humor’, ‘never too serious’). Een heel Nederlandse uiting van ‘relaxed’ zijn is gezelligheid – een term waar veel expats mee kennismakeert hebben, maar die hen een tijdje kostte om te doorgronden. En als ze zelf ‘gezelligheid’ meemaken, dan betekent het voor hen dat ze zich daarvoor ook opgenomen in de groep voelen.

The mood is always really light and they don't take things seriously I feel like here.

My partner is Dutch and yeah it's quite funny humor, in a positive sense. [...] A sense of humor, it's probably related as well to the direct way of communication.

A: *Gezelligheid – it is fun.*

B: *But it has to be connected with other people.*

A: *Yeah exactly, if you have a beautiful stroll in the park by yourself, it's not gezellig, I was told. I was told it's just like a barbecue as he said, or a social event.*

B: *You cannot translate it. No. But once you learn how to use it, you can use it very freely. [...] Once you understand the meaning, you can have your gezelligheid.*

Work-life balance

Het valt expats op dat Nederlanders in vergelijking met andere landen een prettige work-life balance hebben. Dit zal deels te maken hebben met het hoge aandeel deeltijdwerk, maar ook bij voltijdwerkers zien zij een duidelijk verschil met andere landen in de houding jegens werk.

They don't have a problem with you going home early, as long as you do your work. You can leave, you can work from home, you can do whatever. Whereas in other countries you see that – no, you're in the office from 8 till 9 and you don't leave before your boss leaves.

They enjoy life, they know how to kind of not to work too hard, and how to do activities besides this and balance it out. [...] And maybe the company is trying to actually encourage it. That people take some time for themselves, to enjoy.

I think this is the only country where you can mention work-life balance at a job interview.

Respondenten uit landen waar het werkethos veel sterker is, interpreteren de Nederlandse work-life balance ook wel als gebrek aan ambitie. Zij redeneren dat het (naar Amerikaanse maatstaven) goede systeem van sociale voorzieningen dit mogelijk maakt.

A: I found them less ambitious. [...] I thought they're very satisfied with what they have so I don't find them driven, in America if you're not driven – you would be dead.

B: In America there is nothing to help you out. No help, no benefits.

A: They don't do the extra mile. Like if it's five, it's five and they leave the office and they're like, 'Okay I'll finish that tomorrow.'

B: Yeah because that's the law.

Dat Nederlanders een goede balans tussen werk, zorg en vrije tijd hebben, betekent niet per se dat ze daar heel ontspannen van worden. Respondenten signaleren dat de combinatie van veel ruimte voor individualiteit, veel vrije tijd en een hang naar planmatigheid bij veel Nederlanders leidt tot (agenda)stress.

Yes well, to me I see it like [...] relaxed, laidback [...]. They say always that they are very stressed but I don't see that. To me, finishing work at 5 and then going home and doing whatever you want and then that's freedom. It's like, how can you be stressed.

I think from my view, I think that freedom is a thing for us but they don't feel so free actually. [...] Probably it's also because they have everything planned. So they think stressed because they are kind of trapped in all this.

10.3.4 Nederlandse identiteit volgens expats

Aan het einde van de groepsgesprekken is gevraagd, teneinde de uiteenlopende gespreksonderwerpen bijeen te brengen, wat nu de ultieme beschrijving is van 'de Nederlander'.²⁷ Op deze vraag werd een aantal etnisch-symbolische kenmerken genoemd die ook bij de Nederlanders zelf hoog scoren als eigenschappen die zij typerend voor Nederland vinden, zoals fietsen (4) en de kleur oranje (15) (hoofdstuk 5). Daarnaast herhaalden de expats een aantal van de opvallendste volksaardtrekken die hiervoor besproken zijn. Hoewel de expats die beslist rekenden tot de identiteit van de Nederlanders (of in ieder geval dat deel van de Nederlanders dat zij hadden leren kennen), scoorden deze trekken aanmerkelijk lager als identificerende kenmerken bij de Nederlanders zélf. Of ze scoorden daar zelfs vrij hoog op *niet*-typerend voor Nederland – met uitzondering van de waarde 'vrijheid'.

And their orange identity thing. It's hard to describe that they're really unite as a nation behind their orange, be it in sports or their king or their cheese.

I think they have a physical stereotype. They're tall, good looking, eat cheese and ride bikes.

Daarnaast kwam de vraag aan bod: Hebben Nederlanders een gezamenlijke identiteit, die hen bindt? De meesten meenden van wel, en noemden vervolgens vooral aspecten van emotionele identificatie (vgl. hoofdstuk 1): de uitingen waaruit blijkt dat Nederlanders zich met elkaar verbonden voelen. Zo zagen zij trots en tevredenheid bij Nederlanders, over de geschiedenis en de hedendaagse samenleving. Vaderlandstrots maakten zij ook op uit de brede belangstelling voor de koning/het koningshuis, voor nationale feestdagen en voor het volkslied.

And when they play Wilhelmus, everybody sings. I think it's part of it. Where I come from, people don't think the national anthem that much.

Kings Day and everything and oh, everyone is very orange. [...] I feel like holidays, public holidays, are very respected where in France, we are just like eh yeah, it's a day off, cool. But not much else.

A: I think they're really conflicted about this monarchy thing. I think they like it and they don't like the money it costs, but they want that King's Day.

B: I think they're quite content with them [de koninklijke familie]. I haven't felt huge venting monarchy-wise.

Uit de vaderlandse geschiedenis zijn Nederlanders vooral trots op de gouden. De expats merken op dat de trots op de gouden eeuw vaak gemengd is met ongemak over, of bagatellisering van, het slavernijverleden.

A: The Golden Age.

B: Oh yeah. 'We owned New York.'

C: So as a trading nation, they make sure they, your kids know all these different languages, they go around the world.

A: I don't hardly ever hear a discussion about their colonial history. I think that they are, again, conflicted about it, because a lot of it was oppressive, very oppressive. They were, they were nasty people in a lot of places in the world. And I don't think they're particularly proud of that.

B: And then a lot of the names of things in New York are, come from Dutch words, and there's pride in that. There's pride in owning that. And then I also hear – well we weren't as bad as Belgians.

C: The tendency is to say – ok, we did lousy things, but you did it worse.

Anderen denken dat Nederlanders vooral trots zijn en zich verbonden voelen door wat ze samen tot stand gebracht hebben en dat ze hun zaakjes goed voor elkaar hebben.

The common patriotism, not about the flag and anthem, but more about something more close to them, something more real, right? Something they've actually contributed to. So let's say – I pay taxes, we have nice highways, been to some other place in the world, they don't have that, so I'm proud to be Dutch, because I made a small contribution to this.

De expats maken liefde voor Nederland ook op uit het feit dat Nederlanders die zij kennen veel buitenlandse reizen maken, maar altijd weer terugkomen omdat ze Nederland het allerfijnste land vinden. En uit de blijdschap bij sommige Nederlanders als die in het buitenland andere Nederlanders tegenkomen.

Ten slotte zien expats dat Nederlanders soms ook trots zijn op kenmerken die in het buitenland niet per se als positief worden gezien. Een soort gekoesterde tegendraadsheid. Dat wordt door de respondenten toegeschreven aan het feit dat Nederland een klein land is, en Nederlanders dus hun uniekheid –of die nu positief of negatief is– moeten benadrukken om in de rest van de wereld gezien te worden.

I think that they really want to [emphasize] that they still are together. 'Cause it's so international and the country is so small that they have sometimes the feeling like, if they are not speaking Dutch or if they don't have their certain bitterballen, that they lose this identity. Maybe when they were mean or they behave sometimes in a way that is difficult to understand, or be direct – it's because they are not so many.

10.4 Samenvatting en slotbeschouwing: Nederlanders door buitenlandse bril

Veel van de eigenaardigheden die buitenlandse passanten in het verleden over Nederland en de Nederlandse cultuur opmerkten, zien we terug in de beelden die hedendaagse expats van ons hebben. Dat is geen hard bewijs voor continuïteit van de Nederlandse manier van doen door de eeuwen heen maar opvallend is het wel. Voor de meestgenoemde uitkomsten zetten we de beelden van verleden en heden naast elkaar.

Praktisch, nuttig, pragmatisch, vlijtig en zuinig

De nadruk op het praktische, het nuttige en het ontbreken van vormelijkheden en 'zwierigheid' in het sociaal contact. Dat lijkt toch echt iets van alle tijden te zijn en doordeesemt een flink deel van de Nederlandse samenleving: van eetgewoonten tot de liefde. Nederlanders lijken zelf ook dit gemis aan elegantie niet alleen te beseffen maar ook enigszins te betrouwen (zie hoofdstuk 6). Om met het eten te beginnen. Bij de gewone maaltijden gedurende de dag overheersen in Nederland het praktische en het zuinige (het vullen van de maag) en dat spoort met de verhalen over de sobere keuken van het verleden. En ook al is er veel veranderd in het Nederlandse huishouden in de naoorlogse periode en is onze keuken veel internationaler geworden, bij veel Zuid-Europeanen staat goed eten op een manier in het middelpunt die niet eigen is aan het Nederlandse dagelijkse doen. De expats die uit deze landen aan het woord kwamen, lieten daarover geen twijfel bestaan. In vroeger tijden

werd de Hollandse dagelijkse soberheid afgewisseld met feesten, zodra daar ook maar een aanleiding voor was. Buitenlandse deelnemers aan de feestdis vonden deze sessies nogal eens overdadig en een erg lange zit. Ook veel moderne Nederlanders bouwen ter afwisseling van de sobere dagelijkse routines graag een feestje. Nederland is een echt festivalland geworden met bijna 1000 festivals per jaar²⁸. Hedendaagse buitenlandse passanten valt het op hoeveel werk wordt gemaakt van Koningsdag. En hoe dat, in hun ogen, nationale identiteit versterkt.

Reizigers uit voorbije eeuwen hekelden de Nederlandse inheligheid (voor elke dienst moet je betalen) en gierigheid. In recente tijden wordt dat niet op die manier benoemd maar het valt bijvoorbeeld Duitsers en Vlamingen wel op hoeveel aandacht er in Nederland is voor koopjes en hoe trots men is als men iets goedkoop heeft kunnen verwerven.

Egalitair in een gecompartmenteerde samenleving

Zowel in het persoonlijke als in het arbeidzame leven zijn Nederlanders doorgaans niet hiërarchisch ingesteld. Egalitaire verhoudingen tussen boven- en ondergeschikten vielen al op bij de buitenlandse bezoekers uit vroeger tijden. In de zeventiende eeuw hadden bedienden reeds rechten zoals die niet bestonden in andere landen. Bedienden mochten niet geslagen worden. Nederland kende geen slavernij in eigen land. In de privésfeer golden dezelfde verhoudingen. Binnen hun huwelijkse relatie hadden vrouwen een sterke positie en dat gold ook voor de kinderen in het gezin. De ruimte die kinderen krijgen in ons land is buitenlandse bezoekers in alle eeuwen opgevallen. Het oordeel daarover was meestal afwijzend (kinderen die gewend zijn om het middelpunt te zijn, die een loopje met hun ouders nemen, die druk en luidruchtig zijn omdat de tucht ontbreekt), maar in recentere historie worden ook positieve kanten ervan benoemd. Ook de expats in de groeps gesprekken valt op hoeveel ruimte Nederlandse kinderen vaak krijgen om zelfstandigheid te verwerven en hun eigen pad te kiezen.

Passanten hebben de indruk dat Nederlandse bazen hun gezag moeten verdienen. Werknemers voeren niet op vanzelfsprekende wijze uit wat hun baas gezegd heeft, maar als zij de redelijkheid van een opdracht inzien dan zijn zij zeker bereid die ook uit te voeren. Bij vergaderingen mag iedereen meepraten, ook stagiaires, zo viel de expats op. Professoren vragen buitenlandse studenten om hen te tutoyeren, wat voor deze studenten raar voelt. En op een feestje met de baas erbij maken de Nederlanders geintjes alsof iedereen elkaars gelijke is en ook dat kende de expat die het noemde niet uit eigen land.

Desondanks bestaat er in Nederland een sterk bewustzijn van rang en stand, schreven enkele historische auteurs. Zij merken op dat Nederland is georganiseerd in behoorlijk gesloten groepen, waarbinnen men zich moet houden aan de tientallen (smaak)conventies die kenmerkend zijn voor de eigen groep. De hedendaagse expats zeggen dat vriendenkringen uit verschillende domeinen des levens niet mengen in Nederland, maar naast elkaar bestaan. Dat zijn ze niet gewend en het is niet in hun voordeel. Vriendschap sluiten met Nederlanders vinden de expats moeilijk. In vroeger eeuwen was het 'langs en elkaar heen leven' van Nederlanders ook al opgevallen.

Direct en bot

De Hollanders van de zestiende eeuw hadden al een reputatie ‘eenvoudig dom en grof’ te zijn. Door de omvangrijke immigratie van na 1585 en door de eisen aan de omgangsvormen die het handeldrijven stelde, kwam hier wel enige verandering in, maar vaak ging het om niet meer dan een dun vernislaagje, dat de Hollanders later weer verloren. Een gebrek aan beleefdheid bij Nederlanders wordt door buitenlandse reizigers door de eeuwen steeds weer genoemd. In een land waar weinig (natuurlijk) ontzag bestaat voor leiders en bazen en waar een hofcultuur met bijpassende omgangsvormen niet echt heeft bestaan, is dit misschien ook niet verrassend. Ook de expats die wij spraken, noemen de Nederlanders ‘blunt’ en bedoelen dan met name dat Nederlanders in hun beleving geen antenne hebben voor wat je wel en niet moet zeggen. Ook in de zestiende eeuw merkten reizigers in hun ontmoetingen met Nederlanders al op dat die zich niet bewust zijn van nuances en dubbelzinnigheden in de communicatie.

Tolerantie, vrijheid, openheid of eigenlijk onverschilligheid?

Wat passanten van vroeger en nu stelselmatig opviel is hoezeer veel Nederlanders gehecht zijn aan vrijheid en tolerantie. De expats met wie we spraken bevestigen het beeld van de tolerante samenleving. Dat uit zich voor hen vooral in tolerantie voor verschillende leefstijlen en geaardheden – zeker in Amsterdam. In een adem roemen ze daarbij de openheid en de talenkennis van veel Nederlanders. Ook in de zestiende eeuw viel buitenlandse bezoekers al op dat zelfs de mensen die nooit in het buitenland geweest waren, vreemde talen kenden.

Opvallend is wel dat in zowel verleden als heden vaak is gezegd dat onze Nederlandse tolerantie eigenlijk staat voor iets anders: voor gedogen of onverschilligheid of pragmatisme. Buitenlandse reizigers uit vroeger eeuwen merkten dat de Nederlandse openheid en tolerantie voor sommigen meer geldt dan voor anderen. Duitse ‘passanten’ stoorden zich eraan dat het de katholieken moeilijk werd gemaakt in Nederland, terwijl de joden veel meer ruimte kregen (Chales de Beaulieu 2000: 231; zie ook Kennedy 2017: 142). Dat stuitte bij hen op onbegrip. En onder de expats hoorden we dat je als buitenlander welkom bent zolang je voor jezelf kunt zorgen en geen groot beslag legt op socialezekerheidsvoorzieningen zoals uitkeringen. Voor immigranten die niet aan dit plaatje voldoen, staan Nederlanders meestal veel minder open, en sommige expats wijzen op de negatief discriminerende instelling die ze hier in Nederland regelmatig waarnemen.

Voorzieningen voor behoeftigen

De expats die we spraken viel het op dat de Nederlandse overheid en samenleving ernaar lijken te streven dat niemand achterblijft. Dat maakten zij op uit de (in internationaal perspectief) ruime sociale voorzieningen die voor de meeste groepen een vangnet vormen. Dit strookt met uitspraken van passanten in het verleden die liefdadigheid in Nederland als een nationale eigenschap bestempelden. Vandaar is het natuurlijk een grote stap naar de huidige verzorgingsstaat (zie ook hoofdstuk 14), maar in de kern lijkt het een uit het ander voort te vloeien. Hier wordt door sommigen ook een verband gelegd met de typisch

Nederlandse vrijheid en egalitarisme: men gunt niet alleen zichzelf maar ook medeburgers de ruimte om een menswaardig bestaan te leiden.

De verhouding werk en vrije tijd

Nederlanders worden van oudsher door passanten omschreven als werkzaam en vlijtig maar doorgaans niet al te ambitieus. Als zij hun levensdoel eenmaal bereikt hebben gaan zij rustig rentenieren. Dat Nederland kampioen deeltijdwerk in Europa is, duidt daar ook op. Expats schrijven het vermeende gebrek aan ambitie toe aan de combinatie van een sterke nadruk op zelfontplooiing en een goed ontwikkelde verzorgingsstaat (sociaal vangnet, en welzijn voor iedereen als norm). De relaxte *work-life balance* die je bij veel Nederlanders aantreft, is een van de aspecten van onze samenleving die alle expats is opgevallen en waar ze lovend over zijn. Niet alleen onder parttime werkenden maar ook onder fulltime werkenden is overwerken een zeldzaamheid, zo zeggen zij. Hoewel expats de Nederlandse *work-life balance* als een ongekende vrijheid beschouwen, signaleren ze dat de combinatie van veel ruimte voor individualiteit, veel vrije tijd en een hang naar planmatigheid bij veel Nederlanders leidt tot (agenda)stress.

Niet meer genoemd: gruwelijkheid en properheid

Niet alles waar buitenlandse bezoekers over schreven wordt met zoveel woorden in het heden herhaald. Zo hadden Nederlanders uit voorbije eeuwen met name onder de Engelsen en Duitsers de reputatie als een volk waar gruwelijke uitwassen voorkomen. De moord op de gebroeders De Witt in 1672 lag hen toen nog vers in het geheugen. In Engeland zou ook het bloedbad (massacre) van Ambon van 1623 nog lang invloed hebben op de beeldvorming bij de Engelse reizigers die naar ons land kwamen. Onder de expats bleek gruwelijkheid geen onderwerp van gesprek. Dat Nederland in de recente geschiedenis opnieuw is opgeschrikt door politieke moorden is niet een thema dat voor hen als tijdelijke bewoner een grote rol lijkt te spelen.

Iets anders wat niet genoemd is, is de Nederlandse properheid. Vroeger alom geroemd en nu nauwelijks nog vermeld. Veel eerder was het zo dat de buitenlandse bezoekers uit de afgelopen decennia (de publieke ruimten in) ons land als vies ervoeren en zich bijvoorbeeld ergerden aan de hondenpoep op straat, zo schrijft Van Heerikhuizen (2013). In de gesprekken met de expats kwamen schoon en vies niet aan de orde.

Natuurlijk zijn er ook nieuwe dingen die nu genoemd worden en vroeger nog niet. Een goed voorbeeld is dat Nederland een land is van regeltjes en afspraken via de agenda. Nederland kent een hoge organisatiegraad, wat ten eerste blijkt uit het feit dat overal regels voor zijn. Als zich een situatie voordoet waar geen regel voor bestaat, is een Nederlander al snel onthand. Aan de andere kant schuift hij regels makkelijk terzijde wanneer hij vaststelt dat die in de gegeven situatie ontoepasselijk zijn. Ten tweede organiseren Nederlanders hun tijd vaak heel planmatig. Spontaan uitgaan met collega's na werktijd is de meeste Nederlanders vreemd. Alles wordt van tevoren in de agenda vastgelegd en dit betekent dat het weken kan duren eer een afspraak doorgang vindt.

Resumerend

Al met al rijst uit het hier onderzochte materiaal het beeld op van een Nederlander die bij buitenlandse passanten opvalt door een directe manier van communiceren, een pragmatische instelling, een eveneens pragmatische tolerantie die niet voor iedereen geldt, egalitaire gezagsverhoudingen, beperkte ambities, een hang naar vrijheid en begaanheid met minderbedeelden. Een beeld dat Nederlanders gedeeltelijk (graag) zullen herkennen, en gedeeltelijk (liever) niet.

In dit hoofdstuk vormden verslagen van bezoekers uit het verleden en groeps gesprekken met expats de gegevensbronnen. Dit betekent dat we geen representatief beeld kunnen schetsen van wat de totale groep passanten over Nederlandse identiteit zeiden. Ieder mens, dus ook iedere passant, leeft in een beperkte wereld: hij ziet slechts een stukje van Nederland en baseert daarop zijn generalisaties over Nederland als geheel. Dit betekent dat de geldigheid van de bevindingen niet universeel is en de reikwijdte niet lands- en bevolkingsbreed. Zo ‘bewijzen’ we bijvoorbeeld niet dat Nederlanders direct zijn, want niet alle Nederlanders zijn direct en we hebben het niet aan alle passanten gevraagd. Toch hebben we er vertrouwen in dat veel zaken die in de literatuur en de groeps gesprekken naar voren kwamen, voor het beeld van Nederlandse identiteit en de volksaard opgaan.

Ten eerste omdat ze vaak in verschillende historische documenten en in verschillende groeps gesprekken werden genoemd.²⁹ Ten tweede omdat ze zowel in het verleden (literatuur) als in het heden (groeps gesprekken) werden opgemerkt. En ten derde omdat ze door mensen van verschillende nationale herkomst werden vermeld. Daarnaast worden veel indrukken gestaafd door anekdotische bronnen. Neem toenmalig minister Dijsselbloem en zijn opmerking over de financiële mores van zuidelijke EU-landen (‘Ik kan niet al mijn geld aan drank en vrouwen uitgeven en vervolgens om uw hulp vragen.’). Dijsselbloem verdedigde zich over deze uitspraak met een beroep op zijn ‘Nederlandse directheid’ (op 22 maart 2017 in de NRC). Voormalig minister van Financiën Jan-Kees de Jager liet zich er zelfs op voorstaan dat hij in Europese kringen gevoelige zaken onomwonden benoemde: ‘Dat is misschien mede de oorzaak dat ik in Brussel soms met weinig enthousiasme word ontvangen. Ik geef dit namelijk altijd met Hollandse botheid aan. Ik zeg altijd: I am Dutch, so I can be blunt.’ (op 6 juli 2011 in de NRC).

Als laatste stellen we onszelf de vraag: Wat is de betekenis van onze uitkomsten? Wat kunnen we ervan leren? De uitkomsten van dit hoofdstuk vormen ten eerste een soort externe validering van de indrukken van Nederlanders zelf over hun identiteit, volksaard en cultuur. Ten tweede voegen ze indrukken toe die voor Nederlanders zelf ‘te dichtbij’ zouden zijn en daarom niet waargenomen kunnen worden (of in de woorden van hoofdstuk 1 van dit rapport: ‘Nationaal besef dragen wij in de dagelijkse praktijk vaak op een onbereflecteerde en onuitgesproken wijze in ons mee.’). Zo valt op dat directheid, openheid en pragmatisme, die door expats consequent genoemd worden als typisch Nederlandse eigenschappen, in de enquête onder Nederlanders zelf (zie hoofdstuk 5) laag scoorden als kenmerken van Nederlandse identiteit – of zelfs vrij hoog op *niet*-typerend voor Nederland.

De passanten houden ons zo een spiegel voor. Dat geeft ons de kans om het beeld dat wij van onszelf hebben te relativieren. Bijvoorbeeld door te beseffen dat directheid in het bui-

tenland meestal niet gewaardeerd wordt, en zelfs deuren kan sluiten doordat mensen zich geschoffeerd voelen. En in het bijzonder, om vraagtekens te zetten bij onze zelf-beleefde tolerantie en openheid, waar buitenlandse passanten in verleden en heden immers steeds wel relativerende opmerkingen bij hebben geplaatst. Tot slot kunnen we ervan leren om in de omgang met buitenlanders hun ‘gratis advies’ ter harte te nemen.

Noten

- 1 Deze ervaring is later uitgewerkt door Oberg onder de noemer ‘culture shock’ (Oberg 1960).
- 2 www.kb.nl/themas/boekgeschiedenis/meer-bijzondere-boeken/description-de-touts-les-pays-bas.
- 3 Hier wordt geciteerd en geput uit het hoofdstuk ‘Volksaard, zeden en gebruiken van de Nederlanders’ uit het boek ‘De idyllische Nederlanden. Antwerpen en de Nederlanden in de 16^e eeuw’, een samenvattende vertaling van *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* uit het Italiaans met veel aandacht voor Antwerpen, die in 1987 verscheen.
- 4 In het geheel van de Europese muziekgeschiedenis, waarin Nederland in vergelijking met Duitsland, Frankrijk en Engeland geen grote rol speelde, is er wel sprake geweest van een tijdperk der Nederlanders, componisten uit het bredere gebied van de Lage Landen, dus ook de Zuidelijke Nederlanden tussen 1400 en 1600 (zie Balffoort 1981).
- 5 Onder de vlag van dat ‘negatieve’ noemt Felltham ook min of meer positief te duiden eigenschappen als de te ver doorgeschoten religieuze tolerantie, de woonhuizen die overdreven schoon zijn, de soberheid en tomeloze ijver van de Hollanders die langs elkaar heen leven en alleen in geld en vrijheid geïnteresseerd zijn (Van Strien 1998).
- 6 De botheid van Hollanders komt en gaat door de eeuwen heen, zo schrijft René van Stipriaan in *Lof der botheid* (2016). Toen de Nederlanders zakelijke successen boekten, werden ze zich bewust van hun eigen botheid (Van Stipriaan 2016: 9). Dat strookt met wat Parival beschrijft.
- 7 Ontleend aan de vertaling van *Les Delices de la Hollande* zoals die is opgenomen in Aglionby (1669). Voor dit hoofdstuk ingekort en in iets andere volgorde weergegeven.
- 8 Goed mogelijk dat hier ‘bewoners van buurlanden’ bedoeld wordt.
- 9 In de vertaling van Roorda (1978). Van Strien-Chardonneau schrijft dat het hoofdstuk over de zeden en gewoonten van de Hollanders zeer waarschijnlijk is geïnspireerd door hoofdstuk IV van het boek van Parival over de zeden en gewoonten van de inwoners en dat vanaf 1685 enkele passages van het hoofdstuk van Temple letterlijk zijn overgenomen in de *Delices*.
- 10 Ook de pauselijke nuntius Pallavicino schreef in 1676 lovend dat Hollanders minder uitgeven dan men inkomsten heeft (geciteerd in Zahn 1989: 272).
- 11 Over William Temple schrijft Leendert Brummel, voormalig directeur van de Koninklijke Bibliotheek: ‘Wanneer men echter de ‘Observations’ nauwkeurig leest, dan bemerkt men al spoedig, dat hier een zeer persoonlijke visie gegeven wordt, waarbij anderen hoogstens voor de ontlening van een enkel feit betrokken zijn, doch die verder op eigen ervaring bouwt’ (Brummel 1956).
- 12 In de verhalen van reizigers valt enerzijds te lezen over de ‘soberheid aan tafel’ (Van Strien 2001: 263) en anderzijds over overvloedige feestmalen, waarvoor een geringe aanleiding al voldoende reden was (‘They make great feasts in Holland upon certain occasions [...] in which they exhaust every species of luxury their fortune will allow them to indulge in’ (Marshall 1770: 342)). Ook Frijhoff et al. (1996) schrijven dat de feestmaaltijd in scherp contrast stond met de dagelijkse maaltijd, waarbij de Hollander zich hield aan een sober dieet van grof en machtig voedsel (idem: 80). Simon Schama’s *Overvloed en onbehagen* (1988) kan behulpzaam zijn bij de verklaring van deze paradox. Schama schrijft dat de ‘overladen keuken’ een oud thema is in de Nederlandse cultuur, dat teruggaat tot de beroemde middeleeuwse gildefeesten in Vlaanderen en plattelandskermissen. Ook de oude afwisseling van feesten en vasten bleef gedurende de hele periode van de Republiek in talloze variaties bestaan (Schama 1988: 161). Met de

beschikbaarheid en betaalbaarheid van voeding was het, zeker in vergelijking met andere streken in Europa, in Holland niet slecht gesteld (idem: 177). Groenten en fruit waren er in overvloed. De opbrengsten van de Nederlandse zuivelindustrie waren hoog. Brood was betaalbaar dankzij de spilfunctie die de Nederlandse graanhandel in Europa vervulde.

- 13 Wellicht waren buitenlandse bezoekers door het werk van Guicciardini op het verkeerde been gezet als het ging om het intellectuele en muzikale leven. Ook de Duitse reizigers (uit goeude kringen) missen in Nederland de belangstelling voor het geestelijk leven die ze wel verwacht hadden (Chales de Beaulieu 2000: 233-4).
- 14 In de inleiding bij de Nederlandse vertaling van het boek schrijft Yves Benot (kenner van het werk van Diderot, die vooral zijn antikoloniale standpunt heeft uitgewerkt), dat zijn tekst ook wanneer deze deels is overgeschreven niettemin de Franse *communis opinio* over het achttiende-eeuwse Holland weergeeft (Diderot: 16).
- 15 Deze samenvatting over het uiterlijk en gedrag van de Hollanders is slechts een bloemlezing uit een zeer uitgebreide beschrijving.
- 16 Verschillende auteurs schrijven dat de Duitsers in de zeventiende eeuw heel positief over Holland en Hollanders dachten maar vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw vooral negatief oordeelden (zie Bientjes (1967: 241) voor de verslagen van de reizigers en Zahn (1989: 88) over het beeld van de Hollander in de Duitse literatuur). Hollanders kregen de bijnaam 'de Chinezen van Europa' (Bientjes 1967: 232). Een negatief beeld bestond er over de lieden die soldaten en matrozen voor de 'Kompagnie' wierven. Zij werden 'Seelenverkäufer' genoemd. Later onderzoek relativeert deze omslag in het oordeel over Nederland en stelt dat het beeld over Nederland in de zeventiende eeuw niet zo positief was als vaak is beweerd en in de achttiende eeuw niet zo negatief werd (Chales de Beaulieu 2000: 241). Het veranderende beeld zou vooral te maken hebben met de aard van de reisverhalen die in de 17^e en eerste helft 18^e eeuw oppervlakkig waren. De latere berichten zouden diepgravender zijn en geleid hebben tot gedifferentieerdere oordelen met ook meer negatieve componenten (Chales de Beaulieu 2000: 242). Op deze plaats kan over de juistheid van deze stelling geen uitspraak gedaan worden.
- 17 In 1873 was de Nieuwe Waterweg gereed gekomen en in 1876 het Noordzeekanaal. Het spoorwegnet werd eind negentiende eeuw sterk uitgebreid, de grote rivieren met spoorbruggen overspannen (Goedkoop en Zandvliet 2015). Gas en elektriciteit kwamen de huizen binnen (Kreuger 2007). Nederlands-Indië werd industrieel geëxploiteerd. Nederlandse ondernemers stichtten plantages voor tabak, thee, rubber en suikerriet. Er zat veel aardolie in de grond en ook die werd geëxploiteerd. In 1890 werd de Koninklijke Nederlandse Petroleum Maatschappij opgericht.
- 18 Met de Hogere Burgerschool (HBS) die in 1863 werd gesticht, ontstond een onderwijsvorm die met de nadruk op exacte vakken de basis legde voor de vele Nobelprijzen voor Nederlanders tussen 1900 en 1940. In een periode overigens dat deze prijzen nog niet de status hadden die er nu aan toegekend wordt, zo schrijft de KNAW (www.knaw.nl/nl/de-knaw/geschiedenis-knaw/1902-de-tweede-gouden-eeuw).
- 19 De pacificatie van 1917, waarbij zowel het algemeen kiesrecht als de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder lager onderwijs grondwettelijk kwam vast te liggen, betekende het einde van de schoolstrijd, en de bezegeling van de verzuiling die tot eind jaren zestig zou duren. Zie Lijphart (1986: 99).
- 20 In de NRC (6 juli 1985) schrijft Abram de Swaan dat Phillips de Nederlanders dertien jaar heeft meegeemaakt in een bijzondere fase: in de hitte van de collectieve emancipatiestrijd. Studenten, vrouwen, homoseksuelen, Molukkers, Surinamers, zij ketenden zich groepsgewijs aaneen in naam van een collectief vrijheidsstreven. Die bevrijdingsstrijd is nu geluwd en daarmee misschien ook de groepsdruk.
- 21 Iets wat de Hongaarse wetenschapper László F. Földényi ook opviel toen hij op het NIAS een jaar lang probeerde het geheim van de Nederlandse cultuur te achterhalen (Földényi 2005: 68). Elkaar compli-

menteren doen Nederlanders nauwelijks maar naar de complimenten van buitenlandse toeristen luis-
teren, doen ze met groot genoegen.

- 22 Een sentiment dat ook door andere buitenlanders wel wordt gedeeld. Niet voor niets heeft een boek over de ervaringen van Japanners in Nederland de titel *Zo onbeleefd* (Kroon 2001).
- 23 In *De gelukkigste kinderen van de wereld. Opvoeden The Dutch way* (Acosta en Hutchison 2017) zijn de auteurs (moeders uit de vs en het vk, getrouwd met Nederlanders) juist vol lof over de Nederlandse stijl van opvoeden en het onderwijssysteem, die ervoor gezorgd hebben dat Nederlandse kinderen de gelukkigste kinderen van de wereld zijn. ‘Nederlandse kinderen hebben vrijheden die kinderen in onze beide vaderlanden niet hebben en zij varen er wel bij (Acosta en Hutchison 2017: 15) en even verderop stellen ze: ‘De Nederlandse manier van opvoeden kent die ongrijpbare balans tussen ouderlijke betrokkenheid en gezonde verwaarlozing’ (idem: 17). Ook geven ze hoog op van het egalitaire onderwijssysteem, waarbij een zes genoeg is (idem: 108) en dat niet is ontaard in een afvalrace die maakt dat je als tiener al aan je cv moet werken zoals in de vs en het vk, zodat je aan onbezorgd buiten spelen niet meer toekomt. Hoewel ze het heel moeilijk vonden om te wennen aan de waarde die Nederlanders hechten aan de middelmaat (Acosta en Hutchison: 268) zijn ze uiteindelijk heel tevreden met het benijdenswaardige evenwicht dat hier bestaat tussen werk en vrije tijd.
- 24 We hebben het over het jaar 2000, inmiddels zijn softdrugs in sommige Amerikaanse staten nog verder gelegaliseerd dan in Nederland.
- 25 Onderzoek onder Turkse en Chinese migranten en Molukkers dat plaatsvond in het midden van de jaren tachtig laat overigens een heel vergelijkbaar beeld zien (Willems en Cottaar 1989). Ook hen valt het op dat in autochtoon Nederlandse gezinnen kinderen hun ouders als quasi gelijken behandelen. Ook bewaren Nederlanders altijd een zekere afstand, die het moeilijk maakt om met hen spontane en intieme vriendschappen op te bouwen. Met name als het om gastvrijheid gaat zijn Nederlanders anders: contacten zijn geformaliseerd, ‘alles volgens vaste tijden, met de agenda in de hand’. Je kunt bij Nederlanders zelden spontaan mee-eten. Wie rond etenstijd onaangekondigd langskomt zal in de regel gevraagd worden om later terug te komen (Willems en Cottaar 1989: 295). Als oorzaak noemen zij ‘het ontbreken van een eetcultuur en het vermeende gierige karakter van Nederlanders’. ‘Het vermogen om te delen mist men in deze samenleving’ (idem: 296). De zorg voor anderen hebben Nederlanders uitbesteed aan de overheid. De onderlinge familie­zorg onder Nederlanders schiet in de ogen van de auteurs tekort (idem: 293-294). Verder vinden zij Nederlanders schaamteloos openhartig, extravert en overdreven assertief en direct (idem: 297). Positief hieraan is dat ‘je bij Nederlanders meestal meteen weet wat je aan hen hebt’ (idem: 297).
- 26 Het lijkt hierbij zinnig om op te merken dat expats natuurlijk vooral persoonlijk kennismaken met de Nederlandse lunchgewoonten, en in veel mindere mate met avondmaaltijden. Aangezien in veel Zuid-Europese landen de lunch de centrale maaltijd van de dag is, en in Nederland de avondmaaltijd, kan uit hun observaties een beeld ontstaan over een povere Nederlandse eetcultuur, terwijl die waarneming in feite maar een smalle basis heeft. Zo bleek uit de literatuur dat Nederlanders, ook in het verleden, openstaan voor internationale keukens, en op gezette tijden flink kunnen uitpakken met eten op feesten en partijen. En tegenwoordig zijn er in Nederland veel internationale kookboeken op de markt en kookprogramma’s op tv. Maar de trend naar meer aandacht voor koken en samen eten is blijkbaar (nog) niet geworteld geraakt in de alledaagse (lunch)eetcultuur.
- 27 Moderator: ‘So if I come from Mars and I’ve never met a Dutch person, tell me what characterizes a Dutch person.’
- 28 Zie: <https://www.eventbranche.nl/nieuws/aantal-festivals-groeit-tot-bijna-1000-per-jaar-aantal-bezoeken-daalt-mini-em-16483.html> geraadpleegd op 2 mei 2019.
- 29 Waarnemingen die we slechts in een of twee bronnen aantreffen, hebben we om die reden niet opgenomen in dit hoofdstuk.

Literatuur

- Acosta, R.M. en M. Hutchison (2017). *De gelukkigste kinderen van de wereld. Opvoeden The Dutch Way*. Amsterdam: Nijgh & van Ditmar.
- Ackeren, Margarete van. (1992) *Das Niederlandebild im Strudel der deutschen romantischen Literatur. Das Eigene und die Eigenheiten der Fremde*. Amsterdam/Atlanta ga: Rodopi.
- Aglionby, W. (1669). *The present state of the United Provinces of the low-countries; as to the government, laws, forces, riches, manners, customs, revenue, and territory, of the Dutch*. London: John Starkey. Zie: <https://quod.lib.umich.edu/e/eebogroup/> (geraadpleegd op 30/04/2019)
- Amicis, E. de (1985). *Nederland en zijn bewoners. Edmondo De Amicis* (vertaald uit het Italiaans door D. Lodeesen; bewerkt en van een nawoord voorzien door Roland Fagel). Utrecht: Veen.
- Balfort, D.J. (1981). *Het muziekleven in Nederland in de 17de en 18de eeuw*. Den Haag: Nijhoff.
- Benedict, R. F. en A. Joustra (2010). *Pocket guide for American servicemen to the cities of the Netherlands during World War II*. Amsterdam: Elsevier
- Bientjes, J. (1967). *Holland und der Holländer im Urteil deutscher Reisender (1400-1800)*. Groningen: Wolters.
- Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. Londen: Sage.
- Brummel, L. (1956). *William Temple als schrijver, denker en historicus*. Geraadpleegd 2 mei 2019 via: https://www.dbnl.org/tekst/_bij005195501_01/_bij005195501_01_0003.php
- Chales de Beaulieu, A. (2000). *Deutsche Reisende in den Niederlanden. Das Bild eines Nachbarn zwischen 1648 und 1795*. Frankfurt am Main: Peter Lang (Europäische Hochschulschriften. Reihe 3, Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, Band. 866).
- Diderot, Denis (1994). *Over Holland. Een journalistieke reis 1773-1774*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact.
- Enklaar, A.H. (2007). *Nederland, tussen nut en naastenliefde. Op zoek naar onze cultuur*. Schiedam: Scriptum.
- Eskes, Erno (2000). *Filosofische Reisgids voor Nederland en Vlaanderen*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact.
- Foer, Steven de (2001). *Onder Hollanders. Een Vlaming ontdekt Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Balans. 2001.
- Forrer, Matthi (2002). Dwalend door de Nederlanden aan de hand van Guicciardini. In: *De Boekenwereld. Tijdschrift voor boek en prent*, jg. 19. Geraadpleegd 2 mei 2019 via https://www.dbnl.org/tekst/_boe022200201_01/_boe022200201_01_0015.php
- Földényi, L.F. (1985). Het geheim van de Nederlanders. In: P. van Os (red.), *Nederland op scherp. Buitenlandse beschouwingen over een stuurloos land* (p. 57-69). Amsterdam: Bert Bakker.
- Frijhoff, W., F. Grijsenhout en M. Knuijt (1996). *Een groot gedruis en eene onbesuisde vrolykheit. Feesten in de 18de eeuw*. Enschede: Rijksmuseum Twenthe.
- Fuchs, J.M. en W.J. Simons (1977). *Het zal je maar gezegd wezen. Buitenlanders over Nederland*. Den Haag: Kruseman.
- Ginkel, Rob van (1991). Typisch Nederlands... Ruth Benedict over het 'nationaal karakter' van Nederlanders. In: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jg. 18, nr. 2, p. 37-63.
- Goedkoop, Hans en Kees Zandvliet (2015). *De IJzeren Eeuw. Het begin van het moderne Nederland*. Zutphen: Walburg Pers.
- Guicciardini, Lodovico (1987). *De idyllische Nederlanden. Antwerpen en de Nederlanden in de 16e eeuw* (oorspronkelijke uitgave 1567). Antwerpen/Amsterdam: De Vries Brouwers.
- Guwy, France (1995). *Voltaire, Help! De Hollandse ervaringen van Voltaire en de invloed op zijn denken*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.
- Heerikhuizen, B. van (2013). *Wat is typisch Nederlands geworden?* Geraadpleegd 2 mei 2019 via <http://bartvanheerikhuizen.nl/2013/12/wat-typisch-nederlands-geworden/>
- Holierhoek, J. (2007). *De lessen van een bezonnen baron* (toespraak van Jeanne Holierhoek tijdens de openingsbijeenkomst van het Montesquieu Instituut). Geraadpleegd 2 mei 2019 via: www.montesquieu-instituut.eu/id/vhkmh6ew3tv8/de_lessen_van_een_bezonnen_baron.

- D'Iribane, Ph. (1998). *Eer, contract en consensus. Management en nationale tradities in Frankrijk, de Verenigde Staten en Nederland*. Amsterdam: uitgeverij Nieuwezijds.
- Janse, M. (2002). *De geest van Jan Salie. Nederland in verval?* Hilversum: Kostverloren.
- Janssen, Linda A. (2011). *Interview with Carolyn Vines*. Geraadpleegd 2 mei 2019 via: www.iamexpat.nl/lifestyle/lifestyle-news/interview-carolyn-vines.
- Kennedy, James C. (2017). *Een beknopte geschiedenis van Nederland*. Amsterdam: Prometheus.
- Knaap, Daphne van der (2017). *Expat life: experiences of expats living in the Netherlands. An exploration of the experiences of expats in terms of culture shock and adjustment* (master thesis). Utrecht: Universiteit Utrecht. Geraadpleegd 2 mei 2019 via: <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/360068>
- Kooij, P. (2004). Het imago van de Nederlandse steden tot het begin van de twintigste eeuw. In: *Groniek, Historisch Tijdschrift*, jg. 37, nr. 162, p. 43-58. Geraadpleegd 2 mei 2019 via: <http://rjh.ub.rug.nl/groniek/article/view/16069/13559>
- Kossmann, E.F. (1901). *Holland und Deutschland. Wandlungen und Vorurteile*. Den Haag: Nijhoff.
- Kreuger, F.H. (2007). *De tweede Gouden Eeuw. Hoe de techniek Nederland in korte tijd veranderde*. Diemen: Veen Magazines.
- Kroon, H.F. (2001). *Zo onbeleefd. Japanners in Nederland*. Amsterdam: Atlas.
- Linthout, Dik (2006). *Onbekende burenen*. Amsterdam: Uitgeverij Atlas.
- Lijphart, Arend (1986). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Amsterdam: De Bussy.
- Marshall, Joseph (1770). *Travels Through Holland, Flanders, Germany, Denmark, Sweden, Lapland, Russia, The Ukraine, and Poland, in the Years 1768, 1769, and 1770*. Londen: Printed for J. Almon.
- Oberg, K. (1960). Cultural shock: Adjustment to new cultural environments. In: *Practical anthropology*, jg. 7, nr. 4, p. 177-182.
- Perrier, Sophie (2001). *De Mannen van Nederland. Het onverbidelijke oordeel van buitenlandse vrouwen*. Zutphen/ Apeldoorn: Uitgeverij Plataan.
- Phillips, Derek (1985). *De naakte Nederlander. Kritische overpeinzingen*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Ploeg, W. (2009). *Je mag het altijd ruilen. Nederlanders door de ogen van buitenlanders*. Amsterdam: Pearson Education.
- Rasterhoff, C. (2016). *Painting and Publishing as Cultural Industries. The Fabric of Creativity in the Dutch Republic, 1580-1800*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Roorda, D.J. (1978). *Ambassadeur in de lage landen. William Temple. Observations upon the United Provinces*. Haarlem: Fibula-Van Dishoek.
- Rooy, P. de (2005). *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813*. Amsterdam: Mets & Schilt.
- Schama, S. (1988). *Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw*. Amsterdam: Contact.
- Sharpe, N.R. (2005). *Living with the Dutch. An American family in The Hague*. Amsterdam: KIT Publishers.
- Schütz, (1944). The Stranger: An Essay in Social Psychology. In: *American Journal of Sociology*, jg. 49, nr. 6, p. 499-507.
- Simmel, G. (1908). Exkurs über den Fremden. In: Georg Simmel (1992). *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Gesamtausgabe Band 11. p. 764-771. Frankfurt a. M: Suhrkamp
- Stipriaan, René van (2016). *Lof der Botheid. Hoe Hollanders hun naïviteit verloren*. Amsterdam/Antwerpen: Querido.
- Strien, K. van (1998). Het achterste van de wereld: Nederland en de Nederlanders in de ogen van Owen Feltham. In: Karl Enekel, Paul van Heck en Bart Westerweel (red.), *Reizen en reizigers in de Renaissance: eigen en vreemd in oude en nieuwe werelden* (p. 79-95). Amsterdam University Press: Amsterdam.
- Strien, K. van (2001). *De ontdekking van de Nederlanden. Britse en Franse reizigers in Holland en Vlaanderen, 1750-1795*. Utrecht: Het Spectrum.
- Strien-Chardonneau, M.M.G. van (1993). Flegmatische hel of burgerlijk paradijs? In: *De Gids*, jg. 156, nr. 3, p. 231-236.

- Strien-Chardonneau, M.M.G. van (2006). Leiden, metropool der muzen en tuin van Holland. Leiden in Jean Nicolas Parivals les Délices de la Hollande. In: J. Roding, A.A. Sneller, B. Thijs en L. Witkam-van der Hoek (red.), *Beelden van Leiden. Zelfbeeld en representatie van een Hollandse stad in de Vroegmoderne Tijd, 1550-1800* (p. 171-184). Hilversum: Verloren.
- Vines, C. (2010). *black and (A)broad : traveling beyond the limitations of identity*. Adelaar books.
- Wagner, H.R. (1984). Schütz's Life Story and the Understanding of his Work. In: K.H. Wolff (red.), *Alfred Schütz: Appraisals and Developments* (p. 1-10). Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- Willems, Wim en Annemarie Cottaar (1989). *Het beeld van Nederland: hoe zien Molukkers, Chinezen, woonwagenbewoners en Turken de Nederlanders en zichzelf?* Baarn/Den Haag: Ambo/NOVI.
- Zahn, Ernest (1989). *Regenten, rebellen en reformatoren. Een visie op Nederland en de Nederlanders*. Amsterdam: Contact.